

05

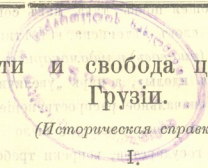

ДУХОВНЫЙ ВѢСТНИКЪ

ГРУЗИНСКАГО ЭКЗАРХАТА.

1—15-го декабря №№ 23—24 1905 г.

ЧАСТЬ НЕОФИЦИАЛЬНАЯ.

Свобода совѣсти и свобода церкви въ древней Грузи.

(Историческая справка).

I.

Основное требованіе евангельскаго ученія заключается въ строгомъ разграниченіи области вѣры отъ области государства и въ признаніи полной неприкосновенности человѣческой личности со стороны государственной власти по религиознымъ дѣламъ. Христіанство научило міръ, что религія имѣетъ самостоятельное значеніе, независимое отъ интересовъ государства, что она есть духовное взаимообщеніе между Богомъ и человѣкомъ, которое не нуждается для своего осуществленія въ посредствѣ государственной власти и не терпѣтъ его. Съ учрежденіемъ церкви Христовой разъ навсегда, всецѣло и безповоротно уничтожено полномочіе государства распоряжаться дѣлами религіи, въ особенности же для тѣхъ, кто принадлежитъ къ числу членовъ церкви. „Государственная власть, какая бы она ни была, христіанская или языческая, не можетъ, не правоспособна издать церковнаго закона, или распоряжаться чѣмъ нибудь

церковнымъ“, ибо „церковь не область Кесаря, а область Божія“ и „здѣсь одному Богу и его непосредственнымъ намѣстникамъ мѣсто дѣйствовать и распоряжаться“¹⁾.

Таковъ принципъ свободы совѣсти и свободы церкви, впервые провозглашенный христіанствомъ и въ настоящее время признаваемый всѣми истинно-православными богословами и канонистами.

Самое раннее и болѣе или менѣе ясное упоминаніе о конфликтѣ между означеннымъ принципомъ и чисто языческимъ взглядомъ государственной власти на религію въ древней Грузіи мы встрѣчаемъ въ повѣствованіи лѣтописи „Картлисъ-Цховреба“ о проповѣди св. Нины обитателямъ Кавказскихъ горъ, въ сопровожденіи духовенства и одного „эристава“ (—воеводы) съ дружиной. Изъ этого разсказа мы узнаемъ, что предъ отправленіемъ на евангелискую проповѣдь къ горцамъ св. Нина имѣла разговоръ съ грузинскимъ царемъ Миріаномъ, при чемъ выяснилось, что послѣдній желалъ „силою оружія обратить въ христіанство горцевъ и зятя своего Пероза“. Но этому желанію воспротивилась святая „плѣнница“, замѣтивъ, что «не велѣно Господомъ поднять мечъ» и что только путемъ „благовѣствованія и силою честнаго креста слѣдуетъ наставить ихъ (горцевъ и Пероза) на путь истины“, при содѣйствіи „благодати Божіей, просвѣщающей темноту сердець“. Впрочемъ, слава св. Нины не нашли себѣ соотвѣтствующей почвы, такъ какъ сопровождавшій ее воевода, какъ видно изъ дальнѣйшихъ словъ лѣтописца, встрѣтивъ сопротивленіе со стороны *чарталцевъ, паовсловъ (пшавовъ) и юдамакарцевъ*, „слегка поднялъ на нихъ мечъ и силою сокрушилъ ихъ идолы“, а царь „увеличилъ съ нихъ налоги“²⁾.

Такимъ образомъ, первоначальное распространеніе христіанства въ Грузіи, послѣ объявленія его религіею дозволенною, не было свободно отъ вмѣшательства принудительной власти государства, вопреки требованію основанаго принципа христіанской свободы совѣсти, выраженному въ словахъ св. Нины къ царю Миріану. Впрочемъ, такой порядокъ держался въ Грузіи не долго, ибо съ 368-го года послѣдняя подпала подъ владычество сперва огнепоклоннической Персіи (приблизительно до 628 года), а затѣмъ аравитянъ-мусульманъ (съ VII по X вѣкъ) и сельджукскихъ турокъ (въ XI столѣтіи), вслѣдствіе чего грузинъ

¹⁾ См. докторскую диссертацию профессора Казанской духовной академіи И. С. Бердникова: „Государственное положеніе религіи въ Римско-Византійской имперіи“. Т. I, стр. 493—494. Казань. 1881 года.

²⁾ Brosset. Histoire de la Géorgie. Часть I. кн. 1, стр. 126. S.-Petersbourg 1849. — „ქართლის-ცხოვრება“ изд. Зах. Чичинадзе. ч. 1, стр. 134. Тифлисъ 1897 года—Сравн. Е. Такайшвили: *Источники груз. лѣтописей. Три хроники*, стр. 23. Тифлисъ. 1900 года.

ские цари лишились почти всякой возможности открыто принудительно содѣйствовать насажденію христіанства среди своихъ подданныхъ. Въ продолженіи указаннаго времени христіанство держалось и распространялось въ Грузіи, можно сказать, благодаря исключительно энергіи и самоотверженной дѣятельности грузинскаго духовенства, по свободной волѣ самихъ подданныхъ и не только не по принудительному содѣйствію государственной власти, но часто даже вопреки строгимъ запрещеніямъ и ограниченіямъ со стороны иновѣрныхъ владыкъ, распространявшихъ свою верховную власть надъ Грузіею ³⁾.

Что же касается собственно свободы внутренняго самоуправленія церкви отъ вмѣшательства свѣтской власти за означенное время, то въ несомнѣнности такой свободы весьма легко убѣдиться, если принять во вниманіе, что до второй половины XI вѣка грузинская церковь состояла въ іерархической зависимости отъ Антиохійскаго патріарха, находившагося подъ покровительствомъ Византійскаго двора, съ каковымъ фактомъ не могли не считаться христіанскіе цари и мтавары Грузіи. послѣдніе изъ которыхъ нерѣдко являлись ставленниками византійскихъ императоровъ, подъ названіемъ «куропалатовъ», «магистровъ» и другихъ.

II.

Но, вотъ, наступаетъ XII-ый вѣкъ, время наивысшаго расцвѣта политической и духовной мощи грузинскаго народа, эпоха царя Давида II Возобновителя (1089—1125 г.) и славной правнучки его, св. царицы Тамары (1184—1213 г.). Такой силы царская власть не достигала въ Грузіи никогда, ни до, ни послѣ этихъ двухъ, если можно такъ выразиться, классическихъ представителей государственной власти древней Грузіи. Въ XII-омъ же вѣкѣ Грузинская церковь являлась совершенно свободною и независимою отъ восточныхъ патріарховъ ⁴⁾. вслѣдствіе чего грузинскимъ царямъ уже не приходилось считаться ни съ правами и привилегіями восточныхъ патріарховъ, ни съ мнѣніемъ Константинопольскаго двора, въ дѣлѣ урегулированія своихъ отношеній къ Иверской церкви. Слѣдовало бы ожидать, что по крайней мѣрѣ въ эпоху Давида и Тамары грузинское государство займетъ позицію господствующаго института въ отношеніи къ церкви какъ это было, напримѣръ, въ Византійской церкви при нѣкоторыхъ изъ

³⁾ См., для примѣра, Прокопія Кесарійскаго: *Исторія войнъ римлянъ съ персами, вандалами и готами*. Пер. Сп. Дестуниса. Спб. 1862 г. т. 1, стр. 56.

⁴⁾ Объ этомъ см. С. Горгадзе. *Къ вопросу объ автокефаліи Грузинской церкви*. „Кавказск. Край“ №№ 4 и 6. Сравни. Свящ. К. Цинцадзе. — *Автокефалія церкви грузинской*. 1905 г. Тифлисъ, стр. 4—5 и 16.

византійскихъ императоровъ. Между тѣмъ объ этихъ то двухъ высшихъ представителяхъ государственной власти въ Грузіи исторія замѣчаетъ, что отношенія ихъ къ церкви и къ религіознымъ дѣламъ своихъ подданныхъ, вообще, были запечатлѣны духомъ строгой вѣротерпимости и глубокаго пониманія основнаго принципа свободы совѣсти, выраженнаго въ словахъ Спасителя: „Воздадите Кесарева Кесареви и Божія Богови“.

Начнемъ съ обзора отношеній грузинскихъ царей въ XII-омъ и послѣдующихъ вѣкахъ къ не христіанскимъ и не православнымъ членамъ своего государства.

У *мусульманскаго* писателя Эль-Айны о Давидѣ Возобновителѣ мы читаемъ слѣдующее: „Давидъ обрадовалъ сердца обитателей Тифлиса, которые просили у него о разныхъ вещахъ. Онъ воспретилъ христіанамъ рѣзать поросять (въ той части города, гдѣ было много мусульманъ), и разрѣшилъ чеканить монету съ надписью имени Бога, его пророка и его Халифа; повелѣлъ, чтобы христіане не ходили въ баню вмѣстѣ съ мусульманами, дабы этимъ невѣрующіе (христіане, по понятіямъ мусульманъ) не оскорбляли вѣрующіихъ. Давидъ съ сыномъ своимъ Димитріемъ входилъ каждый день въ главную мечеть слушать молитву о царѣ и чтеніе корана, давалъ много денегъ „катибамъ“ и „моадзинамъ“, построилъ караванъ-сарай, дома для проповѣдниковъ, суфіевъ и поэтовъ, назначивъ имъ содержаніе. Если кто нибудь изъ нихъ изъявлялъ желаніе покинуть Тифльсь, онъ щедро помогалъ ему деньгами. Давидъ уважалъ мусульманъ больше, чѣмъ сами магометанскіе цари“^{*)}). Таково было положеніе мусульманъ въ Грузіи въ эпоху наивысшаго политическаго могущества послѣдней. И мы ничего не говоримъ о положеніи магометанства въ Грузіи въ послѣдующіе вѣка, ибо отсутствіе противомусульманскихъ тенденцій въ области грузинскаго свѣтскаго законодательства и официальной жизни грузинскаго государства за это время понятно до очевидности. Грузія въ это время сама являлась страной гонимой и тѣснимою, а въ два послѣдніе вѣка (XVII и XVIII) и зависимою отъ двухъ мусульманскихъ державъ — Персіи и Турціи; слѣдовательно очень смѣшно было бы требовать отъ ея свѣтскихъ законодателей чего-нибудь противомусульманскаго; отсюда и вѣротерпимость ихъ къ исламу поневолѣ.—До чего простиралась вѣротерпимость къ мусульманамъ за это время, легко можно видѣть изъ того, что татарскія поселенія въ Грузіи нерѣдко составляли собственность церквей и монастырей, которымъ они служили различными повинностями и приношеніями. Такъ, изъ списка

^{*)} Brosset. Additions et éclaircissement à l' Histoire de la Géorgie. S.-Petersbourg. 1851. p. 240—241.—Тоже самое говоритъ о Давидѣ Возобновителѣ и другой писатель Шемъ-ед-Динъ-Юзуфъ, или Сибтъ-Ибнъ-ал-Джузи († 1256 г. наш. эры). См. idib. p. 242.

крестьянъ Алавердскаго собора въ селеніи Муганло, на р. Јури, видно, что въ концѣ XVIII вѣка собору принадлежало тамъ 68 татарскихъ семействъ, платившихъ церкви ежегодно по одному коврау безъ ворсы и шерстяные мѣшки съ каждаго двора. Въ этомъ же селеніи были и католикосскіе (Мцхетскіе) крестьяне изъ татаръ, которые управлялись моуравомъ, поставленнымъ отъ католикоса ⁶⁾.

Объ отношеніи Давида Возобновителя къ *григоріанамъ* армянскій писатель Матоей Эдесскій, тремя годами пережившій Давида, говоритъ такъ: „Давидъ былъ мужъ святой, благочестивый, добродѣтельный и справедливый. Вокругъ него собиралась вся оставшаяся часть армянскаго народа, для которыхъ онъ основалъ въ Грузіи городъ Кора и выстроилъ множество монастырей и церквей; онъ даровалъ нашему народу всяческое утѣшеніе и спокойствіе“ ⁷⁾. Тоже самое говоритъ о Давидѣ Возобновителѣ и другой армянскій историкъ Варданъ Великій ⁸⁾. Въ XII вѣкѣ грузинскіе цари нерѣдко позволяли григоріанамъ выступать на защиту своей религіи противъ грузинскихъ вѣроучителей даже соборнымъ порядкомъ ⁹⁾, не препятствуя лицамъ армянскаго исповѣданія занимать высокія мѣста въ іерархической лѣстницѣ грузинскаго государства ¹⁰⁾. Въ позднѣйшее время армянская церковь стала пользоваться въ Грузіи правомъ приобрѣтенія недвижимыхъ имѣній, безъ всякаго стѣсненія въ выборѣ. Такъ, въ 1658 г., по собственному свидѣтельству армянскаго католикоса Іакова IV-го (1655—1680 г.), послѣднему разрѣшено было грузинскимъ царемъ Ростомомъ выбрать въ собственность Эчмиадзинскаго монастыря „гдѣ и какое угодно мѣсто“ въ Грузіи ¹¹⁾. Нерѣдко сами армяне, не покидая своей вѣры, добровольно ставили себя въ крѣпостную зависимость отъ той или иной православной церкви или монастыря ¹²⁾. Очевидно, армянамъ не плохо жилось по сосѣдству съ грузинскою церковью, въ противномъ случаѣ подобныя явленія не могли бы имѣть мѣста.

Еще большимъ благорасположеніемъ грузинскихъ царей пользовались въ древней Грузіи послѣдователи *католической вѣры*. Имя папы встрѣчается въ

⁶⁾ Д. Пурцеладзе. *Груз. церкви, иуджары*. Тифлисъ. 1881 г. стр. 19—20, подъ 1797 годомъ.

⁷⁾ Dulorier. *Recueil des Histor. des croisades. Docum. armen.* I, p. 137. (= Д. Бакрадзе. *ვახუშტის ისტორია საქართველოსი*. 1885 г. стр. 185. прим. 1-ое).

⁸⁾ Brosset. *Addit. et éclaircissement*.. p. 238

⁹⁾ *Hist. de la Gr.* I, pp. 376—377 et 450—455.—*ქ.*-*ცხ.* I, გვ. 375—376 და 454—461.

¹⁰⁾ Таковы *Сарисъ и Захарій Мхаридзели*. См. *Hist. de la Gr.* I, pp. 409.—Сравни. *„ქართლ.-ცხოვრება“* I, გვ. 409—410.

¹¹⁾ Д. Пурцеладзе. *Крестьянскія грамоты*, стр. 94—97. Тифлисъ. 1882 г.

¹²⁾ Его же. *Грузинск. церкви, иуджары*, стр. 65, подъ 1776 годомъ.

грузинских дарственных грамотахъ, подписанныхъ царями и католикосами, рядомъ съ 4-мя вселенскими патриархами, до второй половины XIII-го вѣка ¹³), т. е. на протяженіи цѣлыхъ двухъ вѣковъ послѣ отдѣленія Западной церкви отъ Византійской, съ каковымъ отдѣленіемъ, къ слову сказать, совпало и полное освобожденіе Грузинской церкви отъ Антиохійскаго патриарха ¹⁴). Католическіе миссіонеры впервые проникаютъ въ Грузію въ первой половинѣ XIII вѣка, когда страна, разоренная монгольскими полчищами, болѣе, чѣмъ когда либо дотодѣ, нуждалась въ нравственной поддержкѣ со стороны римскаго первосвященника, взявшаго на себя инициативу въ дѣлѣ освобожденія христіанскихъ народовъ востока отъ иновѣрныхъ владыкъ. Между 1230 и 1240 годами въ Тифлисі утврждаются монахи францисканскаго и доминиканскаго орденовъ, устраиваютъ здѣсь монастырь и заботятся о просвѣщеніи грузинскаго народа ¹⁵). То же самое мы видимъ и во все послѣдующее время. Въ XIV вѣкѣ папа Іоаннъ XXII учреждаетъ въ Грузіи Тифлисскую католическую епархію, во главѣ съ епископомъ Іоанномъ Флорентійскимъ и ведетъ переписку съ грузинскимъ царемъ Георгіемъ V Блестательнымъ (1331—1346 г. ¹⁶). Полную свободу предоставляютъ католическимъ миссіонерамъ и преемники Георгія Блестательнаго ¹⁷). На сколько высокимъ положеніемъ пользовались при грузинскомъ дворѣ и среди народа представители католической церкви въ XV, XVI, XVII и XVIII вѣкахъ, объ этомъ свидѣтельствуетъ почти каждая строка историческихъ документовъ Ватиканскаго архива, обнаруженныхъ на грузинскомъ и латинскомъ языкахъ въ уже не разъ цитированномъ нами трудѣ католическаго священника о. Михаила Тамарашвили, подъ заглавіемъ: „Исторія католицизма среди грузинъ“ ¹⁸). Большую популярность приобрѣли католическіе миссіонеры въ Грузіи въ XVIII столѣтіи, когда они склонили на свою сторону католикосовъ западной и восточной Грузіи, Виссаріона и Антонія I-го. Правда, въ это время они впервые подверглись изгнанію изъ Грузіи со стороны Карталинскаго царя Теймураза II-го, но вскорѣ сыномъ

¹³) См. *М. Тамарашвили*. *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*. ტფილისი. 1902 წ. 33. 5—6. Здѣсь указаны всѣ гуджары и грамоты, въ коихъ говорится о „пяти патриархахъ“, а затѣмъ о шестомъ изъ нихъ католикосѣ Грузіи.

¹⁴) Извѣстный канонистъ Ф. Вальсамонъ, современникъ нашей царицы Тамары, относитъ этотъ фактъ ко времени Антиохійскаго патриарха Петра III-го (1054—1057 г.). См. „Правила св. всел. соборовъ съ толкованіями“. Москва. 1877 г. ч. I, стр. 86. Сравн. „Списокъ антиох. патриарховъ“, составл. Порфириемъ, еп. чигиринскимъ. Кіевъ 1876 г.

¹⁵) *М. Тамарашвили*, *loc. cit* стр. 17.

¹⁶) *Ibidem* стр. 36 и 28—38 сравн. латинск. текстъ, стр. 576—585.

¹⁷) *Ibidem* стр. 46, сравн. стр. 588—589.

¹⁸) *Ibidem* стр. 47—480 сравн. стр. 590—817.

последняго, царемъ Иракліемъ II, они опять были вызваны обратно изъ Ахалциха, съ общаніемъ имъ покровительства и денежной субсидіи ¹⁹⁾, а въ западной Грузіи послѣдній самостоятельный царь Имеретіи, Соломонъ II, въ грамотѣ на имя католическихъ „патеровъ“, отъ 1803 года, прямо говорилъ, что онъ «никого не упрекнетъ за переходъ въ католицизмъ, не разсердится и никому ничего не скажетъ; пусть всё знаютъ это!» ²⁰⁾.

Терпимостью грузинскихъ царей пользовались, наконецъ, и послѣдователи *иудейскаго* монотеизма, издревле поселившіеся въ Грузіи, и по языку, нравамъ и образу жизни, кромѣ религіи, почти совершенно слившіеся съ мѣстнымъ населеніемъ. Нерѣдко даже сама грузинская церковь не прочь была прибѣгать, въ своихъ хозяйственныхъ нуждахъ, къ услугамъ этихъ многострадальныхъ сыновъ Ветховавѣтной церкви. По словамъ одного изслѣдователя жизни закавказскихъ іудеевъ, „въ Грузіи они владѣли даже цѣлыми городами и мѣстечками; при чемъ послѣдними ихъ повинностями было—доставленіе въ церкви свѣчей, ладона и архіерейскихъ костямовъ“ ²¹⁾. Тоже самое говорятъ объ евреяхъ и всѣ церковные гуджары, имѣющіе отношеніе къ данному предмету ²²⁾. Въ общемъ, положеніе церковныхъ евреевъ въ Грузіи было столь обезпечено и выгодно для нихъ, что нерѣдко они сами жертвовали себя той или другой церкви или монастырю. Такъ было, напримѣръ, въ 1709 году, когда католикосъ Доментій III (родной братъ царя-законодателя Вахтанга VI-го) выходца изъ Имеретіи, еврея Манашвили, поселился въ Цхинвалѣ, «такъ какъ онъ поступилъ въ крѣпостную зависимость Мхетской церкви», освободивъ его отъ всѣхъ казенныхъ и мѣстныхъ повинностей и налоговъ, возложилъ на него обязанность, «ежегодно, въ великій постъ, вносить въ пользу церкви по 2 литры (—18 фунтовъ) свѣчей» ²³⁾.

III.

Изъ предыдущей главы мы видѣли, что всѣ неправославныя и нехристіанскія вѣроисповѣданія въ древней Грузіи пользовались свободой и неприкосновенностью со стороны государственной власти. Этого требовала какъ мудрая

¹⁹⁾ А Хахановъ. *Очерки по исторіи грузинск. словесности*. Вып. III, стр. 140, 241. Москва. 1901 года.

²⁰⁾ Д. Пурцеладзе. *Груз. крестьянскія грамоты*, стр. 111.

²¹⁾ Гренъ. *Закавказскіе іудеи*. См. „Этнографическое Обзорніе“ за 1893 г. № 3, стр. 131.

²²⁾ Д. Пурцеладзе. *Груз. церковн. гуджары*. Стр. 86, 110, 147, 128 134, 122, 130. 140, 135, 129, 123, 127.

²³⁾ Д. Пурцеладзе. *Груз. крестьян. грамоты*. Стр. 8.

политика грузинских вѣщеносцевъ, такъ и христіанская свобода совѣсти; этого требовало и благо православной церкви, ибо благодаря такому положенію вещей, новые члены имѣли возможность поступать въ нее и пребывать въ ней исключительно по доброму своему рѣшенію: безъ всякаго принужденія со стороны государственной власти; а это не могло не отразиться самымъ благотворнымъ образомъ на качественномъ составѣ членовъ православной церкви.

Свободою и неприкосновенностью со стороны государственной власти пользовалась православная церковь въ Грузіи и во внутренней своей жизни: въ іерархическомъ строѣ (католикоствѣ и соборы), въ законодательствѣ, администраціи, судѣ и въ имущественныхъ правахъ, съ XII-го по XVIII-ый вѣкъ.

Такъ, относительно Давида Возобновителя царевичъ Вахуштіи въ своей „Исторіи Грузіи“ замѣчаетъ, что на созванномъ имъ (Давидомъ) Руисъ-Урбнискомъ соборѣ (1103 г.), отлучившемъ незаконнопоставленныхъ членовъ церковной іерархіи и написавшемъ 15 дисциплинарныхъ правилъ чисто церковнаго характера, царь присутствовалъ „не какъ царь, но какъ рабъ“²¹⁾. А о парижѣ Тамарѣ прямо въ „лѣтописи“ сказано, что на соборѣ, созваніемъ котораго ознаменовано было начало ея славнаго царствованія, она „сидѣла (и то очень не долго) отдѣльно и не по царству“, привѣтствуя отповѣ собора, какъ самый простой человѣкъ, а не какъ царь“²²⁾.

На этихъ же двухъ соборахъ впервые высказанъ было опредѣленно взглядъ духовенства и царя на задачу церкви Божіей на землѣ и на особенность характера церковнаго управленія и суда, въ отличіе отъ тѣхъ же функций государственной власти.

Задача церкви, по актамъ Руисъ-Урбнискаго собора, состоитъ въ томъ, чтобы путемъ культивированія въ человѣкѣ „внутреннихъ добродѣтелей души“, которыя „вѣчности Божіей совѣчны“, и „вѣрою, исполненною дѣлъ, воссоединить христіанъ съ Богомъ“²³⁾, или какъ выразились бы современные намъ богословы, задача эта заключается въ достиженіи высшаго нравственнаго совершенства и, черезъ то, „единенія человѣка съ Богомъ въ вѣчной жизни“²⁴⁾. Для осуществленія означенной цѣли, по словамъ царицы Тамары, необходимо „непоруганное охраненіе священныхъ канонѣвъ“, какъ результатъ согласнаго дѣйствованія духовной и свѣтской властей. Охраненіе это со стороны церковной іерархіи должно происходить исключительно путемъ „слова, и наставленія“,

²¹⁾ შახუშტი ისტორია საქართველოსი. ტფილისი. 1895 წ. გვ. 174.

²²⁾ „ქართლის ცხოვრება“ I, გვ. 406. — Hist de la Geor I, p. 406.

²³⁾ Θ. Жорданія. „ქრონიკები“ Ч. II, стр. 61. Тифლისъ 1897.

²⁴⁾ А. С. Павловъ. Введеніе въ науку православно-церковнаго права. См. „Богословск.-Вѣстникъ“, за 1899 г. октябрь, стр. 240.

как подобаеть „священнослужителямъ и правителямъ“, со стороны же высшей свѣтской власти—„дѣломъ, исполненіемъ и дозоромъ“, какъ это свойственно „монарху и стражу“; при чемъ нравственно-религіозное „руководительство“ вѣрующихъ (въ томъ числѣ и царя) и „управленіе святою церковью“ признается исключительною прерогативою священства ²⁸⁾).

Какъ видно изъ вышесказаннаго, право царя въ отношеніи къ церкви выражалось только въ томъ, что ему принадлежала *иниціатива созванія* церковнаго собора (хотя какъ усматривается изъ исторіи другихъ соборовъ, инициатива эта могла исходить и отъ католикоса) ²⁹⁾ и при его же содѣйствіи происходило „охраненіе“ церковныхъ порядковъ и законовъ, но отнюдь не измѣненіе старыхъ или созданіе новыхъ. Впрочемъ, была еще одна функція церковнаго управленія, гдѣ требовалось „согласіе“ царя, именно при избраніи и поставленіи новаго католикоса. Въ одномъ изъ Шіомгвимскихъ гуджаровъ читаемъ, что по праву, дарованному Грузинской церкви Антиохійскимъ патріархомъ въ УШ столѣтіи, постановленіе католикоса въ Грузіи должно было происходить по избранію и рукоположенію мѣстныхъ епископовъ, но „съ согласія царя и народа“ ³⁰⁾. Въ періодъ иноземнаго владычества право признанія или

²⁸⁾ См. рѣчь царицы Тамары къ отцамъ названнаго собора, послѣ произнесенія которой она вскорѣ удалась изъ зали засѣданія. „ქართლის ცხოვრება“. I, 33. 406—407. —Hist. de la Geor. I, p. 406. —Русскій переводъ этого мѣста летописи см. въ брошюрѣ М. Джаванвили: „Царица Тамара“. Тифлисъ. 1900 г. стр. 51. Приводимъ это мѣсто цѣликомъ: „Святые отцы! Именемъ Бога вы призваны быть *руководителями* нашими и *правителями* святой церкви и потому отвѣтственны за спасеніе душъ нашихъ. Изслѣдуйте все, утвердите правоту, уличите всѣхъ строитивыхъ. Прежде всего начните съ меня (Тамары), ибо корона сія для царства, а не для богоборца. Не будьте пристрастными къ владѣтельнымъ особамъ за то, что они велики, и не пренебрегайте бѣдными за то, что они малы. Вы дѣйствуете *словомъ*, а я буду дѣйствовать *дѣломъ*, вы—*исполнемъ*, а я—*исполненіемъ*, вы—*наставленіемъ*, а я—*дозоромъ*. *Подадимъ другъ другу руку помощи* для безбоязненнаго *сохраненія* священныхъ законовъ, дабы не сдѣлаться намъ *вѣзвѣ* отвѣтственными; вы дѣйствуйте какъ *священнослужители*, а я буду дѣйствовать какъ *царь*, вы—какъ *правители*, а я—какъ *стражъ*“.

²⁹⁾ Н. Урбнели. „ქართლეთის სამართალი“ въ журн. „მოამბე“ за 1898 г. № III, стр. 9—10.

³⁰⁾ Θ. Жорданія. „ძროხივენი“ I, стр. 117: „შეკრებულობი ეპისკოპოსნი სა-
 მრევლის მისისანი და ვაჟთხვევანი კათალიკოსს, რომელიცა სინდისი მუჟისა და
 შაჰისა.“

„утвержденія“ католикоса переходило къ иноземнымъ государямъ, распространившимъ свою верховную власть надъ Грузіею; при чемъ, какъ видно изъ дошедшихъ до насъ документовъ, кандидатъ на эту должность „избирался“ въ самой же Грузіи грузинскимъ *духовенствомъ царемъ* и представителями отъ народа, каковыми въ то время являлись *князья и дворяне*. Вотъ первый попавшійся примѣръ такого утвержденія. „По милости Бога всевышняго, — пишетъ въ своемъ фирманѣ, отъ 1742 года, Надиръ-Шахъ, — высочайшее повелѣніе отдано: Высоко-степенный намѣстникъ Кахетіи Теймуразъ-ханъ, совокупно съ Карталинскимъ и Кахетинскимъ духовенствомъ, князьями и дворянами, довели до священнаго моего свѣдѣнія, что бывший католикосъ ихъ скончался, — и они по завѣщанію его, избравъ на его мѣсто высокопреосвященнаго Николоза, просятъ объ утвержденіи его. Согласно такому желанію ихъ, утверждая Николоза въ санѣ католикоса Грузіи, съ начала сего Собачьяго года, назначаю ему, по примѣру прежнихъ католикосовъ жалованья 1000 монетъ надирскихъ, дабы онъ, отправляя эту должность, занимался непрерывно молитвами о нашемъ правительствѣ. Мѣсяцъ раби-эль-сани 1155 года хиджры (1742)“ ³¹⁾. Утверждая въ томъ же санѣ черезъ два года другого католикоса, Антонія I го, тотъ же шахъ вмѣняетъ ему въ обязанность „пасти свое стадо *по тамошнимъ* (т. е. грузинскимъ) *обрядамъ и обыкновеніямъ*, къ общему удовольствію жителей“, повелѣвъ вмѣстѣ съ тѣмъ всѣмъ князьямъ, вельможамъ и народу Грузіи „признавать его своимъ католикосомъ, главою духовенства и по всѣмъ духовнымъ дѣламъ первенствующимъ“ ³²⁾. Какъ видимъ, и тутъ все дѣло сводится также къ „охраненію“ уже существующихъ порядковъ и „обыкновеній“, но не къ измѣненію старыхъ или къ созданію новыхъ.

Строго ограждалась грузинскимъ свѣтскимъ законодательствомъ личная неприкосновенность высшихъ представителей церковной іерархіи: католикоса и епископовъ. „Епископа, — читаемъ въ законахъ Бэки и Агбуги, не слѣдуетъ брать подъ стражу и въ случаѣ гнѣва царскаго, справедливъ ли оный или несправедливъ, ибо епископъ есть второй царь, поддерживающій христіанскій законъ; каковымъ долженъ признавать его и самъ царь.“ ³³⁾

³¹⁾ *Акты, собраныя Кавказск. Археографическою комиссіею*, т. I. Тифлисъ. 1866 года, стр. 73—74.

³²⁾ *Ibidem.* стр. 74: фирманъ Надиръ-Шаха на имя католикоса Антонія I-го отъ 1774 года.

³³⁾ „Сборникъ Законовъ Грузинск. царя Вахтанга VI“, изд. Френкеля, подъ редакц. Д. З. Вакрадзе. Тифлисъ. 1887 г., стр. 118—119: § 233 сравн.

«Духовнымъ царемъ страны» считался также и католикосъ ³⁴⁾, и всякое преступленіе противъ него разсматривалось какъ «оскорбленіе царской особы» ³⁵⁾.

Таково было отношеніе грузинской свѣтской власти къ «христіанскому закону» и законнымъ служителямъ его—епископамъ и католикосу. Сознаніе неприкосновенности, самостоятельности и отдѣльности собственной области церкви отъ области Кесаря было столь сильно въ высшихъ представителяхъ политической власти Грузіи, что даже въ сферѣ имущественныхъ правъ церкви, — въ которой государство иногда признаетъ для себя возможнымъ, «для огражденія общественныхъ интересовъ, ограничивать имущественную правоспособность церковныхъ установленій извѣстными предѣлами» — ³⁶⁾ грузинскіе цари считали себя совершенно безсильными и некомпетентными. Такъ, хотя право монастырей на добровольно пожертвованное недвижимое имѣніе вдовы, имѣющей дѣтей, предоставленное церкви законами Агбуги ³⁷⁾, и было ограничено впоследствии законодательствомъ Вахтаंगा VI ³⁸⁾, но, въ общемъ, уваженіе грузинскихъ царей къ имущественнымъ правамъ церкви было столь велико до самыхъ послѣднихъ дней самостоятельнаго существованія Грузіи, что послѣдній царь ея Георгій XII, будучи еще царевичемъ, въ 1796 году, прямо заявилъ, что «отобрать у церкви разъ пожертвованное имѣніе и крестьянъ онъ не имѣетъ права.» — ³⁹⁾ Тоже самое говорилъ черезъ два года (въ 1798 г.) отецъ Георгія, царь Грузіи Ираклій II, присовокупивъ къ словамъ своего сына, что царь «не только отнять, но даже прикоснуться къ церковнымъ землямъ не можетъ», — ⁴⁰⁾ и это въ то время, когда Грузія, только что опустошенная нашествіемъ персидскаго царя Аги-Магометъ-Хана (въ 1795 г.), болѣе чѣмъ когда либо нуждалась въ ограниченіи имущественныхъ правъ церкви, владѣвшей тогда значительную часть грузинской территоріи.

Резюмируя все изложенное, мы приходимъ къ слѣдующему заключенію. Хотя на первыхъ порахъ своего существованія грузинская церковь не могла избѣгать нежелательнаго и несвойственнаго ей вмѣшательства принудительной власти государства въ дѣлѣ распространенія христіанской религіи, но впослед-

³⁴⁾ Brosset. Introduction et Tables des matières l'Hist. de la Georgie. S. Petersbourg. 1858. p. CIX.

³⁵⁾ «Сборн. Закон. царя Вахт. VI»: Законы Католикосовы § 15. Сравн. тамъ же уложеніе самого ц. Вахтаंगा § 25. сравн. § 35.

³⁶⁾ И. Бердниковъ. *Дополненіе къ кратк. курсу церковнаго права*. Казань. 1889, стр. 450.

³⁷⁾ «Сборн. зак. ц. Вахт, VI» Зак. Агбуги § 82.

³⁸⁾ Ibidem. Закон. Вахтаंगा § 232.

³⁹⁾ Д. Пурцеладзе. Груз. церковн. гуджары, стр. 35.

⁴⁰⁾ Ibidem, стр. 85.—подъ 1798 годомъ.

ства, въ силу историческихъ условий, она постепенно освободилась отъ такого внимательства и свои отношенія къ государству ут. ердила на слѣдующихъ началахъ: а) полная вѣротерпимость и неприкосновенность церкви со стороны государства въ распространеніи христіанскаго ученія, б) согласное дѣйствованіе свѣтской и духовной властей въ дѣлѣ охраненія церковныхъ порядковъ и законовъ, в) признаніе за царемъ права созыванія церковныхъ соборовъ и участія его въ избраніи или утвержденіи католикоса и г) наконецъ полная неприкосновенность внутренняго церковнаго управленія и уже осуществленныя имущественныхъ правъ церкви, со стороны свѣтской власти. Такъ понималась свобода совѣсти и свобода церкви въ древней Грузіи. Мы далеки отъ мысли утверждать, будто исторія Грузіи не знала отступленій отъ вышеозначенныхъ началъ. Но имѣемъ очень много данныхъ, свидетельствующихъ о томъ, что, въ общемъ, грузинскіе цари всегда старались урегулировать свои отношенія къ церкви главнымъ образомъ, если не исключительно, по указаннымъ выше принципамъ.

С. Гориадзе.

Автокефальность грузинской церкви.

(Отвѣтъ на ст. архим. Никандра: „Объ автокефальности грузинск. церкви“).

V.

Въ предыдущихъ главахъ нашей статьи (см. „Духъ Вѣстн. Груз. Экз.“ №№ 21—22) мы разобрали историческія справки архим. Никандра, имѣющія отношеніе къ вопросу объ автокефальности грузинской церкви до конца XVIII вѣка, и признали полную ихъ несостоятельность. Предметомъ же настоящей главы являются „каноническія“ разсужденія архимандрита Никандра объ уничтоженіи автокефальности грузинской церкви и подчиненіи ея русскому Синоду въ началѣ XIX-го столѣтія (см. ух. Вѣстн. Груз. Экз.“ 1905 г. № 13—14, стр. 16—21).

Архимандритъ Никандръ полагаетъ, что уничтоженіе автокефальности грузинской церкви въ 1811 году было произведено воплію закона. Отгвѣнивъ эту мысль, онъ заканчиваетъ ее такъ: „Когда Грузія вошла въ составъ российской имперіи, Императоръ Александръ Павловичъ нашелъ нужнымъ подчинить грузинскую церковь св. синоду, и это - его право, которое не оспаривается даже св. вселенскими соборами“. („Кавказъ“ 1905 г. № 155, стр. 3, столб. 4; ср. „Духъ Вѣстн.“ №№ 13—14, ст. 20—21).

Итакъ, по мнѣнію архимандрита Никандра, „подчиненіе“ грузинской церкви

русскому синоду, «сдѣлать по инициативѣ» свѣтской власти, не противорѣчить правиламъ «святыхъ вселенскихъ соборовъ». Но такъ-ли это?

Чтобы правильно отвѣтить на поставленный такимъ образомъ вопросъ, необходимо предварительно уяснить, въ чемъ собственно выразилось это «подчиненіе».

Оно выразилось: 1) прежде всего, въ объявленіи грузинскаго католикаса членомъ св. синода по договору 1783 года между Императрицей Екатериной II-ой и царемъ Иракліемъ II-ымъ; 2) далѣе, въ упраздненіи самой должности католикаса, а вмѣстѣ съ тѣмъ и независимости всей грузинской церкви, 30-го іюня 1811 года; 3) затѣмъ, въ постепенномъ упраздненіи всѣхъ существовавшихъ до присоединенія Грузіи въ Россію епархій (митрополій, архіепископій и епископій числомъ свыше 30 ти), путемъ объединенія ихъ въ одну архіепископію (картали-по-кахетинскую) и въ три простыхъ епископіи (имеретинскую, гурійско-мингрельскую и сухумскую); 4) въ учрежденіи должности «экзарховъ», являющихся заместителями грузинскихъ католикасовъ и поставляемыхъ не на мѣстѣ же, т. е. не соборомъ грузинскихъ епископовъ въ я представителей отъ вѣрующихъ, какъ это было въ отношеніи католикасовъ, присылаемыхъ изъ Россіи, т. е. изъ совершенно другой церковной области, никогда дотолѣ ничего общаго (кроме названія «православная») съ грузинскою церковью не имѣющей; 5) въ учрежденіи бюрократическаго органа св. синода, такъ называемой грузино-имеретинской синодальной конторы, и 6) наконецъ, въ уничтоженіи матеріальной независимости грузинской церкви, путемъ отобранія въ казну церковно-монастырскихъ имѣній (съ 1852 г.).

Таковы болѣе частныя распоряженія и апроприаціи, частью предварившія, частью-же сопровождавшія и опредѣлившія собою «подчиненіе» грузинской церкви синоду. И все это, по буквальному выраженію архимандрита Никандра, было сдѣлано «по инициативѣ свѣтской власти», при содѣйствіи нѣкоторыхъ изъ грузинскихъ архіереевъ, въ родѣ и др. Варлаама Эристова, перваго экзарха Грузіи, ставленника св. синода, фамиліаго врага послѣдняго Грузинскаго царскаго дома, въ томъ числѣ и католикаса Антонія II Иракліевича. (Ср. «Кавказъ» № 155, стр. 3, столб. 3 и 4 ср. «Дух. Вѣст.», ст. 19) Но, спрашивается, правоспособна-ли, съ точки зрѣнія «святыхъ вселенскихъ соборовъ» (на постановленія коихъ ссылается арх. Никандръ), какая бы то ни было свѣтская власть, даже при содѣйствіи не одного только, но и цѣлаго десятка іерарховъ, не уполномоченныхъ на то самую частью, произвести хотя бы одно изъ вышеозначенныхъ 6-ти существенныхъ измѣненій во внутреннемъ устройствѣ той или другой автокефальной церкви?

Въ подтвержденіе своихъ «каноническихъ» соображеній арх. Никандръ ссы-

дается, между прочимъ, на русскаго церковнаго историка А. Лебедева («Исторія раздѣленія церквей», см. Кавказъ № 155, стр. 3, столб. 4, «Дух. Вѣстн.» стр. 20), при чемъ весьма наивно оригинально старается представить дѣло такъ, какъ будто «подчиненіе» грузинской церкви синоду было ничѣмъ инымъ, какъ простымъ «установленіемъ границъ патріархатовъ» (должно быть русскаго и грузинскаго?!), а не внесеніемъ шести существенныхъ видоизмѣненій въ самое устройство грузинской церкви. Мы же, съ своей стороны, сошлемся на слова извѣстнаго въ русскомъ богословскомъ мірѣ, современнаго русскаго канониста, профессора казанскаго университета и духовной академіи И. С. Бердникова, изъ докторской диссертациі его, одобренной св. синодомъ, подъ заглавіемъ: «Государственное положеніе религіи въ римско-византійской имперіи» (Казань. 1881 г.):

«Государственная власть.—читаемъ въ этомъ сочиненіи,—какая бы она ни была, христіанская или языческая, не можетъ, не правоспособна издать церковнаго закона или распоряжаться чѣмъ-нибудь церковнымъ. Церковь не область кесаря, а область Божія. Здѣсь одному Богу и его непосредственнымъ намѣстникамъ (т. е. церковной іерархіи и соборной власти) мѣсто дѣйствовать и распоряжаться» (стр. 493—494).

Таковъ отвѣтъ компетентнаго русскаго канониста на постановленный выше вопросъ. Что же касается въ частности вопроса о томъ, насколько противно духу «св. вселенскихъ соборовъ» не только отнятіе, но даже простое ограниченіе правъ той или другой церкви, при содѣйствіи свѣтской власти, путемъ присвоенія правъ данной церкви епископамъ другой церкви, то по этому предмету въ правилахъ IV вселенскаго собора мы читаемъ слѣдующее:

«Дошло до насъ,—говорять отцы собора,—яко нѣкіе, въпреки церковнымъ постановленіямъ *приблнужъ къ властямъ*, посредствомъ прагматическихъ (императорскихъ) грамотъ, единую область на двѣ разѣкли, яко быти отъ сего во единой области двумъ митрополитамъ. Посему опредѣлилъ святыи соборъ, да ничто такое творити впредь не дерзаетъ епископъ, ибо покусившійся на это низверженъ будетъ со своей степени (12-е правило IV-го всел. собора, см. «Правила св. всел. соборовъ съ толкованіями»; ч. I, стр. 194. Москва. 1877 года.)

А въ «Дѣяніяхъ» того-же собора, сохранившихся до насъ въ подлинномъ видѣ, имѣется слѣдующее, въ высшей степени интересное мѣсто:

«Славнѣйшіе сановники (представители императора, присутствовавшіе на этомъ соборѣ) сказали: «священнѣйшему государю вседенной (имп. Маркіану) угодно было, чтобы дѣла святѣйшихъ епископовъ производились не по императорскимъ грамотамъ или прагматическимъ уставамъ, но по канонамъ, изданнымъ

святыми отцами... Пусть скажетъ святой и вселенкій соборъ, если это ему угодно, по канонамъ отцовъ произвесть изслѣдованіе... или по императорскимъ прагматическимъ уставамъ.

Святой соборъ сказалъ: „противъ канонѣвъ никакой прагматической уставъ не будетъ имѣть силы; пусть каноны отцовъ преобладаютъ“.

Славнѣйшіе сановники сказали: „теперь время узнать намъ отъ святого собора, позволительно-ли по императорскому прагматическому уставу, другимъ епископамъ отнимать права у чужой церкви?“

—Святой соборъ сказалъ: *непозволительно; это противно канонамъ*¹⁾.

Да „канонамъ церкви противно“ всякое вмѣшательство свѣтской власти, хотя-бы оно происходило по инициативѣ самихъ епископовъ; тѣмъ болѣе противно духу церковныхъ установленій такое вмѣшательство со стороны государственной власти, инициатива котораго принадлежитъ исключительно ей самой. А потому, не понимаемъ, какое каноническое оправданіе для св. синода находить архимандритъ Никандръ въ поведеніи „грузинскаго царя Ираклія II-го“, когда во вторую редакцію своей статьи онъ включаетъ слова покойнаго грузинскаго археолога Д. З. Бакрадзе, сказавшаго нѣкогда, что „отмѣнилъ грузинское католикоство и подчинилъ грузинскую церковь св. синоду не св. синодъ, не Государь Императоръ и не въ 1811 году, а грузинскій царь Ираклій II ой въ 1783 году“ (см. «Дух. Вѣсти грузинскаго экзархата» 1905 г. №№ 13—14, стр. 21),—не понимаемъ тѣмъ болѣе, что, если не вдаваться въ риторическія преувеличенія, вся вина царя Ираклія II-го, отличнаго стратега, но неважнаго полигика и еще менѣе важнаго дипломата, заключалась только въ томъ, что въ 1783 году онъ подписалъ договоръ съ русскою Императрицей Екатериной II-й, въ одномъ изъ артикуловъ котораго католикѣвъ Грузіи „почтенъ“ только званіемъ члена св. синода, а въ примѣчаніи къ этому пункту сказано, что о духовномъ управленіи грузинской церкви впослѣдствіи имѣть быть составленъ „особый артикулъ“, который, однако, при жизни грузинскихъ царей никѣмъ не былъ составленъ; между тѣмъ, какъ грузинскіе католикѣвы (Антоній I до 1788 г., а затѣмъ Антоній II-й) до самого 1811 го года, т. е. въ теченіе чуть-ли не трехъ десятковъ лѣтъ, продолжали самостоятельно управлять своею церковью и ни разу въ св. синодѣ въ качествѣ члена его не присутствовали. Очевидно, договоръ 1783 года, подписанный царемъ Иракліемъ II, самъ по себѣ не предполагалъ еще уничтоженія самостоятельности грузинской церкви и кореннаго переустройства ея на совершенно новыхъ началахъ; по каріней мѣрѣ, мы никоимъ образомъ не можемъ приписать таковаго радикализма двумъ

¹⁾ Дѣянія всел. соборовъ. Изд. каз. академіи 1865 г., т. IV, стр. 83

последнимъ грузинскимъ царямъ: Ираклію II-му и Георгію XII-му, которые столь высоко цѣнили и оберегали неприкосновенность церкви и ея установленій, что даже объ имущественныхъ правахъ грузинской церкви они единогласно заявляли, что „царь не только отнять, но даже прикоснуться къ церковнымъ землямъ не можетъ“. (См. грамоты этихъ царей отъ 1796 и 1798 г. въ русскомъ переводѣ Д. Пурцеладзе: „Грузинскіе церковные гуджары“. Тифлисъ. 1881 года, стр. 35 и 85).

Въ заключеніи своей статьи архимандритъ Никандръ говоритъ: „Однимъ словомъ, взводимое... на св. синодъ обвиненіе, будто онъ лишилъ грузинскую церковь автокефальности, подчинивъ ее своему вѣдѣнію, и, такимъ образомъ, учинивъ вопіющее каноническое беззаконіе несколько не подтверждается самимъ дѣломъ, какъ оно было“. („Кавказъ“, № 155, стр. 3 столб. 4)

На эти слова мы отвѣтимъ вопросомъ: „Подчиненіе“ грузинской церкви синоду и присылаемымъ отъ него „экзархамъ“, происшедшее, по словамъ архимандрита Никандра, по иниціативѣ свѣтской власти и ставленника св. синода, митрополита Варлаама, а затѣмъ безпрекословно одобренное самимъ синодомъ, отменяется-ли чѣмъ-нибудь отъ „отнятія правъ у чужой церкви“ епископами другой области «но императорскому прагматическому уставу», о которомъ отцы IV-го вселенскаго собора, какъ мы видѣли, единогласно сказали, что «это противно канонамъ»? И прежде чѣмъ взяться за перо, не слѣдовало-ли бы архимандриту Никандру предварительно серьезно и добросовѣстно ознакомиться съ правилами св. вселенскихъ соборовъ, одинъ изъ которыхъ именно III-ій, разсматривавъ дѣло о независимости кипрской церкви и признавъ эту независимость, единогласно постановилъ:

„То же да соблюдается въ иныхъ областяхъ и повсюду въ епархіяхъ, дабы никто изъ боголюбивѣйшихъ епископовъ не простиралъ власти на ширю епархію, которая прежде и сначала не была подъ рукою его, или его предшественниковъ; но если кто простереть и насильственно какую епархію себѣ подчинить, да отдастъ оную, да не вкрадывается, подъ видомъ священнодѣяствія надменность власти мірскія, и да не утратитъ нисколько, непримѣтно, той свободы, которую даровалъ намъ кровью своею Господь нашъ Іисусъ Христосъ, освободитель всѣхъ челоуковъ“. 1)

Таковъ взглядъ вселенской церкви на свободу, соборъ и неприкосновенность исконныхъ правъ всякой епархіи и всякой „областной“ автокефальной церкви. И теперь, кажется, безъ комментаріевъ должно быть ясно, насколько

1) Прав. св.-всел. соб. съ толков. I стр. 133, правило 8 ое III-го всеел. собора.

права тѣ изъ защитниковъ автокефальныхъ правъ грузинской церкви, которые «въ подчиненіи» послѣдней русскому синоду и присылаемымъ отъ него «экзархамъ» вилать, по словамъ архимандрита Никандра, «вснущее каноническое беззаконіе», и насколько неправъ и неделикатенъ предъ своими читателями былъ, съ другой стороны, самъ архимандритъ Никандръ, когда онъ, не будучи знакомъ ни съ исторіею Грузіи, ни съ исторіею вообще («турки» въ VIII вѣкѣ?!), ни съ умѣніемъ пользоваться объективно доступнымъ ему историческимъ матеріаломъ, ни даже — съ канонами церкви, взялъ на себя задачу опровергнуть справедливость и законность автокефальныхъ требованій грузинскаго народа и доказать правоту русскаго синода.

С. Горгадзе.

Краткій очеркъ церковно-исторической жизни Грузіи отъ появленія въ ней христіанства и до нашихъ дней.

Шахъ-Аббасъ, въ конецъ опустошившій православную Грузію, не могъ, какъ видно изъ приведеннаго разсказа о страданіяхъ св. царя Кетевани, ослабить въ грузинахъ преданность ихъ къ отечественной церкви. Православная вѣра, всегда торжествующая въ бѣдствіяхъ, еще болѣе просіяла въ это время среди лучшихъ представителей грузинскаго народа. — она открывала имъ въ самой смерти неизсякаемый источникъ жизни. Были, конечно, случаи и отрицательнаго характера: многіе грузины подъ давленіемъ тѣхъ или другихъ обстоятельствъ жизни, измѣняли православію и дѣлались магометанами, но такіе печальные факты являлись въ данномъ случаѣ простыми исключеніями въ религиозно-нравственной настроенности грузинскаго народа. Шахъ-Аббасъ отлично понималъ, какую стихійную силу представлялъ собою послѣдній и какъ дружно и мужественно ополчался онъ на затрогивающихъ самое священное для него — религію; поэтому, оставивъ народъ въ покоѣ, онъ только отъ царей потребовалъ принятія ислама, справедливо рассчитывая на то, что примѣръ царя-решителя найдетъ подражателей и среди народа, особенно среди его аристократіи¹⁾.

Одновременно съ персами и грозныя турецкія силы вторглись въ Грузію, устоявъ все на своемъ пути, со стороны Триалетскихъ горъ. Передовой грузинскій отрядъ, посланный подъ предводительствомъ двухъ лучшихъ грузинскихъ

¹⁾ Двѣнадцативѣковая религиозная борьба, стр. 36—39.

полководцевъ Захарія и Ярали, былъ истребленъ, вмѣстѣ съ предводителемъ горныхъ тѣснинахъ, и непріятель занялъ Манглисъ и Квельту. Въ Квельтѣ турки схватили священника Θεодора, извѣстнаго въ то время своими учеными трудами, и, подъ угрозою смерти, потребовали отъ него, чтобы онъ провелъ въ мѣсягопробываніе царя летучій отрядъ, налѣревавшійся захватить Луарсаба. *„Не пожертвую вѣчною жизнію временной, не буду предателемъ царя“*, — сказалъ себѣ этотъ грузинскій Сусанинъ. Онъ завелъ враговъ въ непроходимыя горныя дебри, и, спасши царя, самъ погибъ мучительною смертію въ виду Эртацминдскаго храма ²⁾.

Въ эти-то бѣдственныя времена изъ нѣдръ народа вновь выдвинулось сильное вѣрою и надеждою на Бога духовенство, имѣвшее неотразимое вліяніе на царей и на магометанскую аристократію и глава духовенства—католикосъ—является не разъ въ дальнѣйшей исторіи Грузіи инициаторомъ освободительныхъ движеній, строгимъ обличителемъ магометанскихъ царей и заступникомъ предъ и работителями за православный народъ. Для примѣра укажемъ на католикоса Доментія и настоятеля Давидо-Гареджійской пустыни Іоанна Саакадзе, которые не хотѣли терпѣть всѣхъ ужасовъ и беззаконій своего несчастнаго времени и явились мужественными обличителями царя-магометанина Іессея (1714—1746). Этотъ же католикосъ, побуждаемый любовью къ отечеству и вѣрѣ православною, осмѣлился явиться къ турецкому султану въ Константинополь съ ходатайствомъ о свободѣ, спокойствіи и благоденствіи церкви, но, къ сожалѣнію, эта просьба католикоса была оставлена безъ всякихъ послѣдствій, а самъ онъ, по интригамъ одного турецкаго паши, былъ отправленъ на одинъ изъ греческихъ острововъ въ ссылку, гдѣ и скончался ³⁾.

Вообще о грузинскомъ духовенствѣ того времени, конечно, въ его лучшихъ представителяхъ, должно сказать, что, хотя магометане и старались его привлечь на свою сторону, оказывая ему милости и благоволеніе, оно всегда служило примѣромъ твердости и непоколебимости въ вѣрѣ и любви къ своему отечеству. Пастыри грузинской церкви въ эти несчастныя времена являлись примирителями враждовавшихъ царей и непокорныхъ феодаловъ, а также и сотрудниками ихъ въ подвигахъ на пользу отечества; они ободряли унывавшій народъ, раздѣляли съ нимъ всѣ горести и подкрѣпляли его силы внушеніемъ ему надежды на Провидѣніе; нѣкоторые же изъ нихъ томились въ узакъ и отъ голода, но ничто, даже пытки и страданія не могли заставить ихъ забыть священныя обязанности своего сана. ⁴⁾.

²⁾ Кавказская война, стр. 249.

³⁾ Краткая исторія грузинской церкви, Пл. Юсселиани. С.-ПБ. 1846 года, стр. 121—123.

⁴⁾ Двѣнадцативѣковая религіозная борьба, стр. 106.

Но и здѣсь, какъ и среди прочихъ сословій страны, были и такіе пастыри, которые пользовались бѣдственными обстоятельствами времени въ своихъ личныхъ эгоистическихъ интересахъ, на несчастіи другихъ создавая собственное благополучіе, и образовали собою ряды непривзванныхъ дѣятелей на нивѣ Христовой. Къ счастью народа, такихъ пастырей было немного.

Въ бѣдственные времена нашествія на Грузію персовъ и турокъ иверскому духовенству приходилось еще бороться съ постепенно усиливающейся римско-католическою пропагандою. Дѣло въ томъ, что съ начала XVII вѣка, когда прочно организованное латинское миссіонерство наводнило собою все государство міра, римскіе монахи разныхъ орденовъ во множествѣ стали посѣщать и Грузію. Такъ, съ 1625 года утвердились въ ней миссіонеры Θεотинскаго ордена, а еще раньше, именно въ 1615 году, въ городѣ Гори появилось въ первый разъ нѣсколько монаховъ капуцинскаго ордена и, нанявъ тамъ дома, пытались сблизиться съ жителями. Оба эти ордена, одновременно дѣйствовавшіе въ Грузіи, не были похожи на прежнихъ католическихъ миссіонеровъ. Они держались строгаго и разумнаго плана въ своихъ дѣйствіяхъ, были чрезвычайно осторожны, а потому и весьма опасны для церкви иверской. Капуцины явились въ видѣ медиковъ, предлагавшихъ свои услуги народу даромъ, чѣмъ, разумѣется, приобрѣли любовь народа и имѣли среди него успѣхъ, особенно у армянъ. Папа Урбанъ VIII, извѣщенный о благотворной и не безрезультатной для римской курии дѣятельности католическихъ миссіонеровъ, послалъ въ 1626 году особаго проповѣдника Авита-Боли къ царю грузинскому съ наказомъ „основать постоянную миссію“ въ г. Гори. Этотъ опытный въ своемъ дѣлѣ дипломатъ, явившись подъ видомъ врача и почитателя древней Иверіи, успѣлъ приобрести расположеніе царя и войти въ сношеніе съ грузинскимъ католикосомъ Захаріей, вслѣдствіе чего католическіе миссіонеры добились согласія открыть въ городѣ каплицу и убѣдили грузинское правительство снести по этому поводу съ папою. Въ 1629 году царь и католикосъ дѣйствительно снесли съ Урбаномъ VIII письмо, въ которомъ донесли ему о данномъ ими дозволеніи латинскимъ миссіонерамъ имѣть каплицу въ г. Гори. Папа отвѣтилъ также дружественнымъ посланіемъ на имя католикоса Захаріи и лестнымъ письмомъ царю. Въ 1631 году Авита-Боли обрадовалъ папу Урбана извѣстіемъ объ успѣхахъ своего посльства среди грузинскаго и армянскаго населенія страны. Поощренный такими благопріятными для пропаганды обстоятельствами, папа въ 1635 году отправилъ въ Грузію новую партію капуциновъ съ намѣреніемъ „учредить постоянную миссію“ въ самой столицѣ Грузіи—Тифлисѣ. Главнымъ предметомъ занятій этихъ миссіонеровъ было поселить и утвердить въ умахъ православныхъ грузинъ благоговѣніе къ главѣ западной церкви и тѣмъ приготовить

путь къ совращенію ихъ въ латинство, причѣмъ старались распускать въ Грузіи мѣніе, что грузины родственны католическимъ иберамъ, т. е. испанцамъ. Мѣніе это поддерживалось и папами. Лѣтя вышшимъ сановникамъ страны и самому царю, католическіе миссіонеры въ тоже самое время старались сблизиться и съ простымъ народомъ, оказывая ему всякаго рода помощь, особенно во время болѣзни. Безкорыстные монахи эти въ большинствѣ случаевъ бесплатно оказывали медицинскую помощь больнымъ и даромъ отпускали изъ своихъ аптекъ необходимые медикаменты, а затѣмъ, расположивъ къ себѣ сердца паціентовъ, ловко и незамѣтно старались вселить въ нихъ мысль объ истинности католичества. Такими средствами миссіонеры приобрѣли расположеніе народа и даже православнаго духовенства. Скоро они захватили въ свои руки и образованіе дѣтей высшаго класса. Но уваженіе къ нимъ еще болѣе возрасло, когда они стали изучать и разрабатывать грузинскій языкъ и литературу. При такихъ благопріятныхъ условіяхъ и благосклонномъ отношеніи къ нимъ населенія, миссіонеры эти раскинули сѣти пропаганды широко по всей Грузіи. Въ городахъ — Кутаисѣ, Гори, Тифлисѣ и Ахалцихѣ изъ совращенныхъ ими грузинъ и армянъ образовались значительныя общества грузино-католиковъ и армяно-католиковъ. Успѣхъ католическихъ проповѣдниковъ продолжался до 1755 года, когда они, совративъ въ латинство самого католикоса Антонія I (+16 декабря 1790 г.), и нѣсколько высшихъ грузинскихъ іерарховъ, были изгнаны изъ Грузіи. Впрочемъ, съ возвращеніемъ въ отечество католикоса Антонія I изъ Россіи, они снова было появились въ Иверіи, гдѣ и дѣйствовали до 1844 года, пока, наконецъ, окончательно не были изгнаны изъ предѣловъ ея русскою правительственною властью. *). Въ связи съ непрерывными почти нашествіями враговъ римско-католическая пропаганда, опытною рукою проводимая въ жизнь при неумѣломъ и слабомъ противодѣйствіи ей со стороны грузинскаго духовенства, въ средѣ котораго она даже нашла себѣ ревностныхъ адептовъ, — нанесла церкви иверской немаловажный вредъ, отторгнувъ отъ нея многихъ ея сыновъ.

Но всего тяжелѣе пришлось грузинамъ въ самомъ началѣ XVIII столѣтія, когда магометане, подстрекаемые своимъ нафанатизованнымъ духовенствомъ, простирали свои руки на самыя святилища и захотѣли въ самой столицѣ православнаго царства осквернить Сіонскій соборъ, обративъ этотъ пятнадцативѣковый христіанскій памятникъ въ мечеть, и чуть было не замолкли пѣсни Сіона въ Сіонскомъ храмѣ. Султанъ турецкій Ахмедъ III въ 1726 году далъ приказаніе Исаакъ-пашѣ Ахалцихскому обратить Тифлиссскій Сіонскій соборъ, подобно древнему константинопольскому храму св. Софіи, въ мечеть. Приказаніе султана подлежало исполненію въ субботу Өоминой недѣли. Въ это несчастное для

*) Статьи Ө. Д. Жорданія, напеч. въ газетѣ «Кавказъ» за 1884 годъ.

Грузіи время тифлискимъ митрополитомъ былъ Доментій (изъ рода князей Орбеліановыхъ), повергнутый этимъ распоряженіемъ султана въ печаль и уныніе. Въ такомъ критическомъ положеніи святитель Доментій, сопровождаемый сіонскимъ соборнымъ духовенствомъ, является къ князю Гиви Амилахвари (1689—1754), прося его заступничества и помощи въ дѣлѣ избавленія Грузинской церкви и народа отъ поруганія древней религіозной святыни многострадальной Иверіи. Какъ глубокорелигіозный и истинно-преданный сынъ православной церкви, Гиви Амилахвари выступилъ въ эту печальную годину самымъ сильнѣйшимъ защитникомъ ея насущныхъ интересовъ, возставъ противъ безчеловѣчнаго распоряженія султана, просьбами и угрозой принудилъ Исаака-пашу отбѣнить исполненіе столь унизительнаго для православнаго народа и церкви фирмана султана. Въ ознаменованіе этого событія выдана была князю Гиви Амилахвари грамота на поминованіе его и его потомства въ Сіонскомъ соборѣ ежегодно въ субботу на Өоминой недѣлѣ.

Слѣдствіемъ тяготѣвшаго надъ Грузіей турецкаго ига было насильственное обращеніе въ мусульманство ахалцихскихъ грузинъ, изъ жизни которыхъ нельзя пройти молчаніемъ слѣдующій эпизодъ. Ахалцихскимъ пашалыкомъ во второй половинѣ XVIII вѣка управлялъ могущественный Аджи-Ахмедъ паша, который, какъ свидѣтельствуютъ, будучи тайно крещенъ, придерживался правилъ православной христіанской вѣры, въ чемъ мусульманское правительство и подозрѣвало его. Дѣйствія его въ духѣ христіанства обнаружались въ то время, когда онъ въ 1772 году построилъ въ ахалцихской крѣпости мечеть по плану православной церкви, предсказывая, что Ахалцихъ нѣкогда будетъ взята христіанами, которые и обратятъ мечеть въ православную церковь. За это предсказаніе паша былъ казненъ своимъ правительствомъ чрезъ отсѣченіе головы, но оно дѣйствительно исполнилось съ поразительною точностію въ 1828 году. ^{а)}

Новое нашествіе персіанъ подъ предводительствомъ Надиръ-шаха не имѣло особенно губительныхъ послѣдствій для православной Грузіи. На первыхъ порахъ своего владычества онъ благосклонно относился къ религіозному чувству грузинъ. Рассказываютъ, что однажды царевичъ Ираклій, представляясь Надиръ-Шаху въ Кандагарѣ, былъ пораженъ неожиданнымъ вопросомъ: *„не примешь-ли ты мусульманскую вѣру?“* Какъ не былъ молодъ Ираклій Теймуразовичъ, но не потерялся отвѣтить: *„Ваше Величество, вольны одѣлать со мною, что угодно, но измѣнять вѣрѣ Христовой, въ которой я воспитанъ, не могу.“* Тогда Надиръ, смягчивъ голосъ, сказалъ: *„не бойся, я не сдѣлаю тебя мусульманомъ!“* Сохранился также и отзывъ его о грузинскомъ народѣ, данный имъ при посѣщеніи монастыря св. Антонія Марткоцкаго, въ присутствіи его намѣ-

^{а)} Двѣнадцативѣковая религіозная борьба, стр. 72—73.

стниковъ, которымъ онъ сказалъ: *«не ожесточайте грузинъ, сильныхъ боевою славою, знакомыхъ съ военными потрясеніями, многократно колебавшими ихъ царство, но не вѣру въ христіанскаго Бога!»* Однако, въ концѣ своего царствованія покоритель Индіи и Персіи Надиръ шахъ перемѣнилъ свою политику и сталъ притѣснять грузинъ, наложивъ на нихъ непосильную дань въ 1747 году, и только смерть его избавила Иверію отъ тяжкаго разоренія.¹⁾

Несмотря, однако, на всѣ эти ужасы, пережитые Грузіей въ столь тяжелые для нея дни, вѣра въ народѣ и на этотъ разъ была непоколебима, доказательствомъ чего служитъ слѣдующій фактъ; въ числѣ плѣнницъ находилась грузинка изумительной красоты. Персъ, которому она досталась, вздумалъ обратить ее въ мусульманскую вѣру, но всѣ его усилія были напрасны, и невольница оставалась непреклонною. *«Всякій разъ—говорить по этому поводу одинъ персидскій историкъ,—какъ только заговаривали съ нею объ этой необходимости, плѣнница вынимала изъ кармана маленькіе образа и горячо молилась Богу объ избавленіи ея отъ искушенія. Молитва грузинки была такъ искренна, что обладатель ея чуть не сдѣлался самъ поклонникомъ этихъ же образовъ»*²⁾.

Одновременно съ Персією, имѣвшею въ виду преимущественно восточныя провинціи Грузіи, на западныя ея владѣнія, начиная съ 1574 года и до 1754, постоянно нападали турки, внося туда свою культуру и свою религію, безпощадно истребляя на своемъ пути древнѣйшіе христіанскіе памятники, на мѣстахъ которыхъ они водружали свои мечети съ высокими минаретами, и голосъ муэдзина смѣнялъ собою такъ много говорящій христіанскому сердцу звонъ церковныхъ колоколовъ.

Длинный рядъ бѣдствій, испытанныхъ Грузіей въ ея тысячелѣтней исторической жизни, закончился послѣднимъ нашествіемъ персидскаго шаха Ага-Магомета-хана въ 1755 году, который задолго до своего вторженія въ страну приказалъ сказать царю Ираклію: *«оставь русскихъ, отрекись отъ нихъ и дружба наша будетъ ненарушима вовеки!»*— На это Ираклій мужественно отвѣтилъ юрдому повелителю Ирана: *«не только шахъ съ его войсками, но если бы даже вся Азія ополчилась на меня, и въ такомъ случаѣ я не измѣню Россіи.»* Тогда Ага-Магометъ-ханъ рѣшился жестоко отомстить многострадаальной Грузіи за ея преданность единовѣрной Россіи и послѣдно двинулъ свои войска къ предѣламъ Иверіи. Наступили злополучные сентябрьскіе дни, принесшіе съ собою окончательное разореніе страны. Съ ничтожнымъ войскомъ въ 7000 человекъ храбрѣйшій изъ царей Ираклій бодро пошелъ навстрѣчу 70000 персидской арміи, приказавъ въ тоже время доставить въ Тифлисъ изъ Кавтисхевскаго

¹⁾ Двѣнадцативѣковая религіозная борьба, стр. 40—43.

²⁾ Тамъ-же, стр. 96.

монастыря мощи св. Евстафія и выставить на мосту, чтобы молитвами угодника испросить у Всевышняго дарованіе побѣды надъ врагами. Рѣшительная битва произошла на Крцанискомъ полѣ. Богу не угодно было за грѣхи народа даровать грузинамъ побѣду—они были совершенно разбиты, несмотря на отчаянное мужество какъ самого героя—царя, такъ и его малочисленной, но славной дружины. Тифлисъ, съ его дворцами и великолѣпными храмами, былъ взятъ персами и, по повелѣнію шаха, обращенъ въ груды развалинъ.

12-го сентяря, въ злополучный вторнякъ, около двухъ часовъ пополудни, полчища персіанъ, ворвавшись въ городъ, заняли татарскій кварталъ, и начался безпримѣрный въ исторіи народа погромъ. Это было по счету 29-е разореніе столицы грузинскаго царства. Даже шітская мечеть не могла спасти укрывавшихся въ ней жителей: озлобленные сопротивленіемъ, враги проникли и въ нее, умертвили всѣхъ находившихся тамъ обывателей, за исключеніемъ дѣтей въ возрастѣ 12—15 лѣтъ, которыхъ, вмѣстѣ съ награбленною добычею, увели въ Соганлугъ, гдѣ была главная квартира Ага-Магомета-хана. Шахскіе солдаты, по словамъ исторіографа послѣдняго, показали невѣрнымъ грузинамъ образецъ того, чего они должны ожидать для себя въ день судный.

Есть преданіе, что во время разоренія Тифлиса 50 человекъ жителей, неуспѣвшихъ бѣжать изъ города, отдались подъ защиту св. Давида, и на святой горѣ, быть можетъ, даже въ той самой пещерѣ, гдѣ теперь стоитъ гробница Грибоѣдова—спаслись отъ смерти и плѣна. Персіане, разорявшіе и грабившіе городъ, по какому то необъяснимому обстоятельству, ни разу не всходили на гору, увѣчанную стариннымъ монастыремъ, долженствовавшимъ, какъ бы кажется привлечь собою алчныхъ грабителей. Очень можетъ быть, что они опасались найти тамъ скрытую засаду; но какъ бы то ни было, святая обитель укрыла и спасла всѣхъ тѣхъ, которые въ ней искали спасенія.

13 го сентября совершился въѣздъ шаха въ Тифлисъ. Столица, залитая кровью, окутанная дымомъ пожаровъ, была разрушена почти до основанія. Духовная семинарія и церковно-приходскія школы, вмѣстѣ съ другими правительственными учрежденіями, были преданы въ жертву пламени, разграблены и разрушены съ чисто ванальскою жестокостію. Все, что такъ заботливо съ неутомимымъ трудолюбіемъ было собираемо и созидаемо грузинами въ продолженіи многихъ вѣковъ, погибло безвозвратно въ теченіе только нѣсколькихъ дней.

Насталъ, наконецъ, для Тифлиса болѣе страшный, чѣмъ предыдущіе, день -14 сентября, когда отечественная наша церковь празднуетъ Воздвиженіе Креста Господня. Кто-то распустилъ слухъ, что главными подстрекателями царя Ираклія въ нежеланіи признать власть Персіи были духовныя лица. Ага-магометъ ханъ, провѣдавъ объ этомъ, немедленно приказалъ собрать всѣхъ

духовныхъ лицъ столицы. Совпаденіе этого приказанія съ праздникомъ Воздвиженія св. Креста какъ бы послужило напоминаніемъ свыше пастырямъ грузинской церкви о священной обязанности самоотверженія, — указывало, что имъ предстоитъ пострадать во имя того спасительнаго креста, который несъ на своихъ плечахъ Богочеловѣкъ, идя на вольныя страданія. Безчеловѣчный шахъ повелѣлъ, въ назиданіе потомства, всѣхъ ихъ казнить. Расправа была недолгая: палачи перевязали имъ руки и побросали съ высокаго берега въ Куру, въ волнахъ которой священномученики нашли себѣ вѣчное упокоеніе. Исключеніе было сдѣлано для маститаго митрополита Досіоея, духовника царицы Дарьи. Его персіяне застали на колѣняхъ предъ иконою Божіей Матери, схватили и съ виноградной террасы его собственнаго дома бросили въ Куру несвязаннымъ. Покончивъ съ духовенствомъ города Тифлиса, персы бросились разрушать храмы Божіи.

Церкви были наполнены трупами убитыхъ. Въ Сісневскомъ кафедральномъ соборѣ они сожгли чудный иконостасъ, расхитили дорогіе священные сосуды и содрали золотыя ризы съ иконъ. Въ общей суматохѣ уцѣлѣвшей отъ смерти какимъ-то чудомъ ученый протоіерей Іоаннъ Осешвили успѣлъ спасти драгоценную икону Сіонской Божіей Матери, которая была прислана изъ Москвы царевичемъ Георгіемъ, сыномъ Вахтанга VI, въ 1726 году, и замѣнила собою древнюю икону Богоматери, пропавшую безслѣдно при разрушеніи Тифлиса Магометь-Кули-ханомъ (1723—1729). Протоіерей Іоаннъ Осешвили вынесъ эту икону на плечахъ изъ Тифлиса, а затѣмъ она впоследствии опять была внесена въ храмъ Сіонскій. Разрушительная рука персіанъ коснулась и колокольни собора.

Варвары не довольствовались поруганіемъ храмовъ, они двинулись на авлабарскій мостъ, гдѣ были выставлены мощи св. Евстафія. Здѣсь они произвели новое звѣрство, привели къ святынямъ захваченныхъ въ этотъ день плѣнныхъ, приказывали имъ св. мощи попирать ногами и вообще производить надъ ними различныя поруганія. Но ни одинъ изъ христіанъ столицы, по рассказамъ очевидцевъ, не захотѣлъ исполнить требованія злодѣевъ. Ослушники были брошены въ Куру, а вслѣдъ за ними и св. мощи, попранныя предварительно ногами. Рѣка была загромождена трупами; слышны были отчаянныя вопли тонувшихъ людей въ нучинѣ отнынѣ священной Куры, этого грузинскаго Іордана. Всѣ эти душу раздирающія сцены продолжались 8 дней. Мусульмане словно плавали въ крови христіанской. Ага-Магометь-ханъ вполне удовлетворилъ свою месть.

Первопрестольный городъ Мцхетъ — грузинская Москва — былъ также выжженъ персами, которые порывались подвергнуть той же участи и знаменитый Мцхетскій храмъ, но были остановлены отъ исполненія этого намѣренія началь-

никомъ отряда ханомъ Нахичеванскимъ. „*Не смѣдуетъ осквернять святѣню народа и гробы его царей*“, сказалъ онъ своимъ войскамъ. Монастырское имущество было совершенно разграблено, и повсюду валялось множество убитыхъ. Намѣстникъ и монашествующіе, предъ уходомъ своимъ, спрятали монастырскія имущества въ потаенномъ мѣстѣ, внутри стѣны, въ которой отверстие было сдѣлано въ самомъ верху и закладывалось такимъ же камнемъ, какъ и прочія. Но, спрятавъ ихъ, по торопливости, монахи оставили у того самого мѣста лѣстницу, а это обстоятельство подало поводъ догадаться персіанамъ, что именно тутъ находятся сокрытыя имущества, которыя и были похищены ими.

20 сентября 1795 года Ага-Магометь-ханъ съ богатою добычею и многочисленными плѣнными двинулся обратно въ Персію, опасаясь мести царя Ираклія, который въ это время успѣшно собиралъ войска и готовился отрѣзать шаху путь къ отступленію его въ Персію.

Состояніе разоренной столицы грузинскаго царства послѣ персидскаго погрома извѣстный въ то время духовный ораторъ, митрополитъ Амвросій Некресели, передаетъ въ слѣдующихъ словахъ: „*Не собственными ли глазами видѣли мы тѣ страшную скорбь и печаль, поджоги, опустошенія и плененія, кои ниспосланы были на насъ Богомъ отъ рукъ невѣрныхъ за великія прегрѣшенія наши... Что думали бы, если бы увидѣли вы человека посреди разъяреннаго и взволнованнаго моря, сидящаго въ одной маленькой лодкѣ, оставшагося безъ лодочника,—человѣка, у котораго изъ рукъ выпали бы весла, и онъ, страшно перепуганный, носился бы по волнамъ моря... Взволнованное море—это самый гнѣвъ Божій на насъ; маленькая лодочка—это постоянно стѣпенная врагами страна наша; несчастные люди, постоянно полные печали и возбуждающіе въ жителей сожалѣніе,—это мы сами, обитатели Грузіи; лодочникъ—это наша надежда и предстательство Пресвятая Богородица; весло и кормило—это молитва и просьба наша къ Богу. Стѣпенны мы сильно въ этой маленькой лодкѣ*“...

Полное разстройство внутренней государственной жизни, существовавшія и ожидавшіяся междоусобицы и крайняя опасность отъ внѣшнихъ враговъ,—не могли быть устранены собственными силами Грузіи въ то время, и она должна была естественно обратиться за покровительствомъ и помощію къ единовѣрной и могущественной Россіи, къ которой искони обращались грузинскіе цари въ тяжкія минуты своей жизни. Послѣдній Царь Георгій XII предъ своею кончиною (+1800 г. декабря 28), съ согласія всѣхъ чиновъ своего государства и народа, просилъ императора Павла I принять Иверію въ свое вѣчное подданство. Императоръ Александръ I, при восшествіи своемъ на престолъ,

объяснил покровительство народу единовѣрному, вручившему свой жребій великодушной защитѣ Россіи.

12 сентября 1801 года былъ обнародованъ къ грузинскому народу ВЫСОЧАЙШІЙ манифестъ о присоединеніи Грузіи къ Россіи, и грузинское царство, какъ самостоятельное, перестало существовать. Съ того времени въ лицѣ Россіи явилась для Грузіи великая благодѣющая сила, безъ которой она давно была бы стерта съ лица земли нодъ безпощадными ударами персовъ и турокъ, и свѣтъ христіанской религіи померкъ бы въ ней навсегда, какъ померкъ онъ въ близъ лежащихъ къ ней провинціяхъ Малой Азіи. *)

Свящ. Н. Покровскій.

Къ „Проекту реорганизаціи Грузинской церкви“ *).

Читателямъ „Духовнаго Вѣстника“, вѣроятно, извѣстно, что въ среднихъ числахъ декабря сего года въ Тифлисѣ было собраніе представителей грузинскаго духовенства трехъ епархій экзархата: карталино-кахетинской, имеретинской и гурійско-мингрельской.

Поработавъ весьма усердно около 10-ти дней, собраніе это, въ результатѣ своихъ засѣданій, вынесло резолюціи, вошедшія затѣмъ цѣликомъ въ „Проектъ реорганизаціи Грузинской церкви“. Проектъ этотъ въ скоромъ времени имѣть быть напечатанъ на грузинскомъ языкѣ для выслушанія мнѣнія интеллигентной и всей передовой части нашего общества, послѣ чего онъ снова подвергнется тщательной переработкѣ, соотвѣтственно мотивированнымъ указаніямъ общественной критики, непрестиво рождающимся основнымъ началамъ христіанскаго право-

*) Краткое жизнеописаніе главнѣйшихъ дѣятелей груз. церкв. исторіи, стр. 46—48. «Духовный Вѣстникъ Груз. Экзархата» за 1894 г., № 19. Кавказская война, стр. 225—304. Двѣнадцатилѣтняя борьба, стр. 1—113.

*) По напечатаніи сей статьи нашего сотрудника, распространившіеся было слухи о томъ, что постановленія декабрьскаго съѣзда делегатовъ Грузинскаго духовенства хранятся *въ глубокой тайнѣ* („Русскія Вѣд.“, „Тифл. Листокъ“ № 9, 1906 г.), теряютъ всякое значеніе. Печатаая настоящую статью, редакція надѣется, что по данному вопросу высказутся и другія лица, интересующіяся судьбами достославной Грузинской церкви. *Ред.*

славія, и, наконецъ, будетъ проведенъ въ законодательномъ порядкѣ на первомъ обще-грузинскомъ помѣстномъ церковномъ соборѣ, долженствующемъ быть совзаннымъ послѣ в зстановленія автокефальности грузинской церкви.

Цѣль настоящей статьи—познакомить читателей „Духовнаго Вѣстника Грузинскаго Экзархата“ съ основными принципами и возрѣніями свободно избранныхъ представителей грузинскаго духовенства, легшими въ основу вышеозначеннаго проэкта.

1. Проэктъ начинается съ опредѣленія грузинской церкви. Оно гласитъ такъ:

„Грузинская Церковь есть общество вѣрующихъ изъ грузинъ, организованное на началахъ церкви „единой, святой, соборной и апостольской“, въ которомъ и чрезъ которое осуществляется идея „царствія Божія на землѣ.“

Изъ этого опредѣленія явствуетъ, что по вопросамъ вѣры и нраво-учительнымъ, а равно и по управленію Грузинской Церкви составители проэкта ни на югу не хотятъ отступить отъ *основныхъ началъ* вселенскаго православія.

2. Слѣдующій пунктъ проэкта касается цѣли Грузинской Церкви, точнѣе, ближайшихъ ея задачъ:

„Цѣль этого общества,—читаемъ въ проэктѣ,—удовлетвореніе религиозныхъ потребностей его членовъ и нравственное усовершенствозаніе ихъ по заповѣди Спасителя: *Будьте совершенны, яко совершенъ есть Отецъ вашъ небесный*“.

Настоящее опредѣленіе весьма близко напоминаетъ опредѣленіе задачъ христіанской церкви, данное въ актахъ созваннаго Грузинскимъ царемъ Давидомъ В. Руисъ-Урбинскаго собора (1103 г.), гласящее, что главная забота церкви и людей, къ ней близко стоящихъ, должна заключаться въ томъ, чтобы путемъ „культивированія внутреннихъ добродѣтелей души, которыя вѣчности Божіей совѣчны“ и „вѣрою, исполненною дѣлъ, воссоединить христіанъ съ Богомъ“; а оба опредѣленія вмѣстѣ ничѣмъ не отличаются отъ обычнаго опредѣленія того же предмета у православныхъ канонистовъ, одинъ изъ которыхъ, именно, покойный профессоръ московскаго университета Павловъ, основную дѣятельность христіанской церкви видитъ въ сообщеніи вѣрующимъ «благодатныхъ силъ и средствъ къ духовному ихъ возрожденію, къ приведенію ихъ воли въ согласіе съ волею Божіею и къ достиженію конечной цѣли христіанской религіи—единенію чловѣка съ Богомъ въ вѣчной жизни».

3. По вопросу о поступленіи въ число членовъ Грузинской церкви или выходѣ изъ нея, проэктъ говоритъ приблизительно слѣдующее:

„Членомъ церкви считается всякій, получившій возрожденіе въ таинствѣ крещенія, исповѣдующій ученіе церкви и добровольно подчиняющій себя законамъ

и учреждениям церковнымъ. Какъ поступленіе въ число членовъ церкви, такъ и выходъ изъ нея — зависитъ исключительно отъ совѣсти самого вѣрующаго; что же касается вообще дѣтей, то въ данномъ случаѣ свободное рѣшеніе послѣднихъ замѣняется рѣшеніемъ ихъ родителей или опекуновъ^{*)}. А въ одномъ изъ примѣчаній проекта читаемъ, что къ числу членовъ Грузинской Церкви, по доброму своему желанію, могутъ принадлежать не только грузины, живущіе на грузинской территоріи и внѣ ея, но и не-грузины, какъ въ предѣлахъ, такъ и внѣ предѣловъ этой территоріи. Причемъ подъ территорію Грузинской Церкви составители проекта подразумѣваютъ „мѣста съ православнымъ населеніемъ каргвельскаго племени въ предѣлахъ нынѣшнихъ Тифлисской и Кутаисской губерній, Закатальскаго, Сухумскаго, Батумскаго и Карсскаго округовъ“^{*)}.

4. Третій и четвертый параграфы „Проекта“ трактуютъ объ отношеніи Грузинской Церкви къ другимъ автокефальнымъ церквамъ и къ государственной власти, въ слѣдующихъ выраженіяхъ:

„Какъ въ историческомъ, такъ и въ каноническомъ отношеніи, ^{**)} Грузинская Церковь имѣетъ полное право на автокефальное, независимое отъ другихъ церквей существованіе; этого же требуетъ мощно и современное положеніе вещей. Автокефальность Грузинской Церкви заключается: а) въ независимости іерархіи ея отъ іерархій другихъ церквей; б) въ правахъ мѣстнаго законодательства и независимаго суда, и в) въ обособленности мѣстныхъ обычаевъ и обрядовъ церковныхъ“.

Такимъ образомъ, здѣсь снова подтверждается высказанное выше положеніе, что составители „Проекта“, (а они являются уполномоченными представителями мнѣнія всего грузинскаго духовенства) автокефальность грузинской церкви понимаютъ исключительно въ смыслѣ канонической, точнѣе административно-іерархической и обрядовой, но отнюдь не догматической обособленности ея отъ другихъ православныхъ церквей.

5.—Собственно въ вопросѣ о государственномъ положеніи Грузинской

^{*)} Церковь Христова не можетъ и не должна ограничивать себя какой-либо опредѣленной территоріей и когда мы говоримъ о грузинской церкви, то разумѣемъ, что къ ней принадлежитъ христіанинъ каргвельскаго племени, гдѣ бы онъ не имѣлъ мѣсто своего пребыванія. Прим. редактора.

^{**)} Очевидно, составители „Проекта“ хотятъ сказать: „Какъ съ точки зрѣнія исторической, такъ и канонической правды...“ и т. д.—Читателямъ „Духовнаго Вѣстника“ уже извѣстно, о какой исторической и канонической правдѣ идетъ тутъ рѣчь (См. отвѣтъ на ст. архим. Никандра: „Объ автокефальности Грузинской церкви“ въ №№ 21—22 и настоящемъ „Духовнаго Вѣстника Грузинскаго Экзархата“ за текущій 1905 годъ).

Церкви составители „Проекта“ различают двѣ стороны: а) отношеніе церкви къ государству и б) государства — къ церкви. Обѣ эти стороны въ проектѣ освѣщены такъ:

„Грузинская церковь обнимаетъ своихъ членовъ исключительно по религіозно-нравственному принципу и совершенно не имѣетъ въ виду касаться ихъ какъ членовъ государства или какой либо политической организаци. Равнымъ образомъ, и государство не должно и неспособно вмѣшиваться во внутреннюю организацию и жизнь этого общества, преслѣдующаго, какъ сказано, совершенно не государственныя цѣли. Государство здѣсь, какъ и вездѣ, обязано лишь *гарантировать* дѣйствительную свободу членовъ церкви и неприкосновенность ея установленій отъ посягательства лицъ, стоящихъ внѣ этой церкви, но отнюдь не вмѣшиваться во внутреннюю организацию и жизнь ея. — Во избѣжаніе въ будущемъ нареканій и обвиненій грузинскаго духовенства въ такъ называемомъ «клерикализмѣ» (въ смыслѣ вторженія церковной іерархіи въ сферу школьнаго образованія молодаго поколѣнія и, вообще, стремленія ея къ преобладанію и власти надъ мірянами) и для полнаго осуществленія принципа религіозной свободы, необходимо не только освобожденіе церкви отъ государства, но и государства — отъ церкви: ни государство не должно вмѣшиваться въ дѣла церкви, ни церковь — въ дѣла государства“.

Чтобы показать, сколь вѣрна и строго православна точка зрѣнія составителей „Проекта“ на государственное положеніе церкви, мы позволимъ себѣ привести небольшую справку по сему же предмету изъ капитальнаго труда профессора каноническаго права Казанской Духовной Академіи И. С. Бердникова, подъ заглавіемъ: „Государственное положеніе религіи въ римско-византійской имперіи“ (Казань. 1881 года). На основаніи строго-научнаго анализа многихъ мѣстъ Священнаго Писанія новаго завѣта и свято-отеческихъ произведеній первыхъ четырехъ вѣковъ нашей эры, почтенный профессоръ приходитъ къ слѣдующему заключенію:

„Предоставляя государству самому устроиться такъ, чтобы государственное служеніе было служеніемъ общему благу и вмѣстѣ дѣлу Божію, церковь Христова съ своей стороны ограничиваетъ власть государства въ дѣлѣ вѣры и благочестія... Вѣрующій во Христа признаетъ законодателемъ въ дѣлѣ богопочитанія и богоугожденія самого Бога, и уполномоченною Имъ на это церковную власть. Только воля Божія можетъ быть источникомъ церковнаго закона, только одна церковная власть можетъ правомѣрно распоряжаться церковными дѣлами. Постановленія государственной власти не могутъ имѣть значенія церковныхъ законовъ. *Государственная власть, какая бы она ни была, христіанская или языческая, не можетъ, не способна издать церковнаго закона, или распоряжаться чѣмъ нибудь церковнымъ.* Церковь не область Кесаря,

а область Божія. Здѣсь одному Богу и Его непосредственнымъ **наиболѣе** мѣсто дѣйствовать и распоряжаться". (Стр 493—494).

6.—Положивъ въ основаніе своего проэкта *свободу совѣсти*, составители проэкта постарались и въ деталяхъ обставить дѣло такъ, чтобы участіе совѣсти каждаго члена церкви въ управленіи церковью было гарантировано въ наивозможной степени. Этими, нужно полагать, объясняется то обстоятельство, что въ отдѣлѣ проэкта объ организаціи церковнаго управленія *принципы соборности и выборное начало* проведены до конца съ строгою послѣдовательностью. Такъ за основную единицу церковнаго дѣленія въ проэктѣ принять *приходъ*, высшее мѣстное управленіе каковымъ предоставлено „приходскому собору“, состоящему изъ всѣхъ, безъ различія пола, совершеннолѣтнихъ (свыше 20-ти лѣтъ) членовъ прихода; исполнительнымъ же органомъ по отношенію къ приходскому собору является коллегіальное учрежденіе—„приходской совѣтъ“, состоящій изъ 5-ти выборныхъ представителей отъ прихожанъ, при непремѣнномъ участіи церковнаго причта и подъ руководствомъ мѣстнаго священника (настоятеля церкви).—Точно такъ-же обставлено дѣло и въ епархіи, во главѣ которой стоитъ не единоличная власть въ лицѣ епископа, а *епархиальный соборъ и епархиальный совѣтъ* подъ предсѣдательствомъ мѣстнаго архіерея. Наконецъ, во главѣ всей Грузинской Церкви стоятъ: обще-грузинскій помѣстный церковный *Соборъ* и *Католикосскій Совѣтъ* подъ предсѣдательствомъ католикоса или его замѣстителя. Во всѣхъ этихъ коллегіальныхъ учрежденіяхъ, за исключеніемъ приходскаго совѣта, отношеніе представителей отъ мірянъ къ представителямъ отъ духовенства можетъ быть выражено, по проэкту, въ видѣ отношенія 2: 1. При чемъ выборы во всѣ эти учрежденія, а равно и выборы кандидатовъ на всѣ, безъ исключенія, іерархическія мѣста, начиная съ псаломщика и кончая главою Грузинской Церкви, въ подавляющемъ большинствѣ случаевъ происходятъ по общезвѣстной четырехчленной формулѣ и только въ рѣдкихъ случаяхъ, и то въ силу необходимости, сдѣлано отступленіе отъ этого общаго правила въ пользу двухстепенныхъ выборовъ. Сдѣлано также необходимое ограниченіе пассивнаго избирательнаго права для кандидатовъ на церковно-іерархическія должности въ смыслѣ установленія для нихъ нѣкотораго *минимума* образовательнаго ценза, за каковой минимумъ принято, вообще, *среднее общее образованіе* съ знаніемъ церковнаго устава и богослуженія, но какъ уступка времени, признано возможнымъ выбирать въ кандидаты на должность священника и псаломщика и лицъ съ низшимъ общимъ образованіемъ (въ объемѣ, приблизительно, курса нынѣшнихъ прогимназій, духовныхъ и городскихъ училищъ).

7.-Въ заключеніи проэкта обращаетъ на себя вниманіе параграфъ о матеріальномъ обезпеченіи духовенства, гласящій приблизительно слѣдующее:

«Безусловно должна быть изменена существующая нынѣ система матеріальнаго обезпеченія духовенства. Какъ извѣстно, духовенство въ настоящее время получаетъ содержаніе частью отъ казны въ видѣ опредѣленнаго жалованья, частью же непосредственно отъ прихожанъ въ видѣ драмы и случайныхъ поступленій за требоисправленія. Первое обстоятельство (жалованье отъ казны) ставитъ духовенство въ матеріальную зависимость отъ государства и, въ той же мѣрѣ, разобщаетъ его съ народомъ; второе—соединяетъ его съ народомъ и, въ той же степени, освобождаетъ отъ непосредственной власти государства; отсюда въ социальномъ положеніи духовенства получается раздвоенность, двусмысленность (—, „არტყობა“), приводящая часто къ весьма крупнымъ конфликтамъ и недоразумѣніямъ между пастырями и пасомыми: духовенство, какъ таковое, является принадлежащимъ одновременно и государству и народу, но всецѣло ни тому, ни другому. Нужно устроить такъ, чтобы духовенство принадлежало только тому, кто въ немъ нуждается, т. е. вѣрующимъ или членамъ церкви. Поэтому, съ *принципіальной* стороны, безусловно необходимо уничтожить посредство казны между пастыремъ и его пасомыми и сдѣлать такъ, чтобы приходскій клиръ получалъ полное обезпеченіе непосредственно отъ прихожанъ, грузинское духовенство — отъ Грузинской Церкви.—Но, пока церковныя земли, отошедшія въ казну и до сихъ поръ остающіяся въ вѣдѣніи ея, не будутъ возвращены грузинскому народу въ полную собственность; пока стоимость церковныхъ имѣній, перешедшихъ въ частныя руки, не будетъ передана будущему католикосскому совѣту на удовлетвореніе церковныхъ нуждъ; пока, наконецъ, сумма, идущая въ жалованье духовенству, не будетъ сложена съ населенія,— до тѣхъ поръ духовенство не можетъ лечь всею тяжестью *непосредственно* на народъ, а потому объявляетъ, что, до окончательнаго разрѣшенія въ Государственной Думѣ вопроса о содержаніи духовенства въ томъ или другомъ смыслѣ, государство должно выдавать духовенству жалованье; отъ прихожанъ же духовенство будетъ получать столько, сколько дадутъ».

Аристинъ.

Содержаніе №№ 23—24. *Часть неофициальная*: Свобода совѣсти и свобода церкви въ древней Грузіи. С. Горгадзе.—Автокефальность грузинской церкви. С. Горгадзе —Краткій очеркъ церковно-исторической жизни Грузіи отъ появленія въ ней христіанства и до нашихъ дней. Свящ. Н. Покровский.—Къ „Проекту реорганизации Грузинской церкви“. Аристинъ. Объявленія.

ქართული სარჩევი.

1. ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანება სახელმწიფო სათათბიროს წევრთა არჩევნების შესახებ; 2. დროთა მოთხოვნილები და მწყესურის ერთობისა და ზოგად ცხოვრების შე-

სახებ; 3. წმ. ქეთევანი, კახეთის დედოფალი, პატარა ისტორიული პოემა; 4. შტრუქენის
ხოზობი. ლექსი; 5. წიგნთა-განხილვა. ე. ხრამელაშვილის არითმეტიკის შესასწავლი სა-
ხელმძღვანელო, 6. კავკასიის მონაწილეობა საჩელმწიფო სათათბიროში; 7. შენიშენები
ტფილისის ქართველ სამღვდლოების 12 დეკ. კრების შესახებ.

ОБЪЯВЛЕНІЯ.

ОТЪ РЕДАКЦІИ.

Во время декабрьскихъ безпорядковъ въ Тифлисѣ сгорѣла ти-
пографія Е. Хеладзе, въ которой печатался журналъ „Духовный
Вѣстникъ Грузинскаго Экзархата“. При пожарѣ сгорѣли №№ 23—24
журнала, бумага, клише журнала, всѣ рукописи, объявленія и пред-
ложенія отъ разныхъ редакцій производить обмѣнъ изданіями.

Редакція не нашла возможнымъ возстановить въ цѣлости сгорѣвшій
номеръ.

Разсылая настоящій номеръ взаменъ сгорѣвшаго, редакція покор-
нѣйше проситъ подписчиковъ не посѣтовать за невольное промедленіе
въ доставкѣ номеровъ, происшедшее не по ея винѣ.

რედაქციის აცხადება.

ქრისტეშობისთვის ტფილისში მონხდარ არეულობის დროს (სახელ-
დობრ 22-ს რიცხვს) დაიწვა ე. ხელადის სტამბა, სადაც იბეჭდებოდა „სა-
სულიერო შობა“. ცეცხლმა შთანთქა ჟურნალის თითქმის უკვე დაბეჭდილი
23—24 ნომერი, ქალაქი, კლიშე, ხელთაწერები, განცხადებანი და სხ...

რედაქციისთვის შეუძლებელი შეიქმნა დამწვარი ნომრის სავსებით აღ-
დგენა. რედაქცია უგზავნის ხელისმომწერლებს დამწვარის ნომრის ნა-
მერს და უმორჩილესად სთხოვს მათ არ დაემდურონ ამ ნომრის დაგვიანებუ-
ლის გაგზავნისათვის, რომლის ბრალი არ შეიძლება მას დაეკისროს.

Врем. редакторъ, свящ. Н. Покровский.

ქართული განყოფილება

დროებითი რედაქტორი ილ. ფერაძე.

მისის რეპაბლიკის უდიდესი უნივერსიტეტის, სრულიად რუსეთის
თვითმმართველობის ბრძანება უმართებელის სენატიდან მისის იმპერატორ-
ბითის უდიდესი უნივერსიტეტის ნამესტნიკისადმი კავკასიაში.

უმაღლესი ბრძანება 1905 წ. 11 დეკემბრის თარიღით უმართებელის
სენატს: „17 ოქტომბრის მანიფესტით გამოვთქვით სურვილი, რომ სახელმწიფო
სათათბიროს წევრთა არჩევნებში მონაწილეობა მიიღონ, რამდენადაც შესა-
ძლებელია, მცხოვრებთა იმ კლასებშიც, რომელთაც წინანდელ მანიფესტით
არჩევნების უფლება არ მიენიჭათ. თანახმად ამისა ვაცხადებთ:

I. ქალაქის საარჩევნო კრებებში წარმომადგენელთა (იმათ, რომელთაც
სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატები უნდა აირჩიონ) არჩევნის დროს მონაწილეობა უნდა მიიღონ (იხილეთ დებულება არჩევნების შესახებ მუხლი 19):

1. იმათ, ვისაც ქალაქის საზღვრებში მოეპოვებათ უძრავი ქონება, ეს
ქონება უნდა შეადგენდეს ან საკუთრებას ან კიდევ სამფლობელოს სიკვდი-
ლამდის. მონაწილეობას არჩევნებში ის იღებს, ვინც ერთი წლის განმავ-
ლობაში მაინც ჰქვიათ ქონებას; 2. იმათ, ვისაც ქალაქის საზღვრებში
მოეპოვება და ერთი წელიწადი მაინც ჰქვიათ სავაჭრო-სამრეწველო და-
წესებულებას, რომელიც იხდის სახელმწიფო ან საქალაქო გადასახადს; 3.
იმათ, რომელთაც ქალაქში ერთი წლის განმავლობაში მაინც გადაუხდიათ
სახელმწიფო გადასახადი ბინებზე; 4. იმათ, ვისაც კერძო სამრეწველო
საქმეებისთვის ქალაქში ერთ წელიწადს მაინც გადაუხდია ძირითადი სამრე-
წველო გადასახადი; 5. იმათ, ვისაც ერთ წელიწადს მაინც თავის სახელზე
ქალაქში ბინა უქირავთ, 6. იმათ (დაბალ მოსამსახურეებისა და მუშების
გარდა), ვინც ერთ წელიწადზე ნაკლებ არა ცხოვრობს ქალაქში და იღებს
ჯამაგირს ან პენსიას სახელმწიფო, საერობო, სამოქალაქო და წოდებრივ
დაწესებულებებში ან რკინის გზებზე სამსახურისათვის.

II. საქალაქო ამომრჩეველთა (იხ. დებულება არჩევნების შესახებ, მუხ-
ლი 16) კრებაში (სიეზდი) მონაწილეობის მიღების ნება ეძლევა:

1. იმას, ვინც ერთი წლის განმავლობაში მაინც მაზრის ქალაქებში
ჰქვიათ (საკუთრებად ან სამფლობელოდ სიკვდილამდის) უძრავ ქონებას,
რომლისთვისაც იხდის სახელმწიფო, საქალაქო ან საერობო გადასახადს;
2. მეორე იმას, ვისაც ქალაქში ან მაზრაში მოეპოვება და ერთი წლის
განმავლობაში მაინც ჰქვიათ სამრეწველო სავაჭრო დაწესებულებას,

რომლისთვისაც საჭიროა სამრეწველო მოწოდება; 3. იმას, ვინც ვინც ერთის წლის განმავლობაში იხდის სახელმწიფო გადასახადს ბინაზე; 4. იმას, ვინც ქალაქში ან მაზრაში ერთის წლის განმავლობაში მაინც იხდის სამრეწველო გადასახადს კერძო სამრეწველო საქმისათვის; 5. იმას, ვისაც ერთი წლის განმავლობაში მაინც მაზრის ქალაქებში უჭირავს თავის სახელზე ცალკე ბინა და 6. იმას (დაბალ მოსამსახურეებისა და მუშების გარდა), ვინც ერთ წელიწადს მაინც სცხოვრობს ქალაქში ან მაზრაში და იღებს ჯამაგირს ან პენსიას სახელმწიფო, საერო, საქალაქო და წოდებრივ დაწესებულებებში ან რკინის გზებზე სამსახურისათვის.

III. მემამულეთა სამაზრო კრებებში (სიეზდი) მონაწილეობის ნება იმათ გარდა, ვინც აღნიშნულნი არიან სახელმწიფო სათათბიროს საარჩევნო დებულებაში, მიეცათ აგრეთვე იმ პირობით, რომელნიც ერთ წელიწადს მაინც, წერილობითი ხელშეკრულების ან რწმუნების ძალით, მაზრაში განაგებენ მამულს; ეს მამული იმოდენა უნდა იყოს, რამოდენაც აღნიშნულია ხსენებულ დებულების მე-12 მუხლში; მონაწილეობის ნება უნდა მიეცეს აგრეთვე იმას, ვისაც ზემო აღნიშნულ პირობებით და მიწის რაოდენობით ადგილი აქვს ადგილი იჯარით მაზრაში.

VI. წინასწარ კრებებში მონაწილეობის მიღების ნება ეძლევათ (იხ. დებულება არჩევნების შესახებ, მუხლი 14):

1. ყველა სარწმუნოების ეკლესიათა და სამრეწველო სახლთა წინამძღვარებს, თუ ეკლესიას ან კრებულს ან კიდევ სამლოცველო სახლს მაზრაში მიწა მოეპოვება; 2. იმას, ვისაც მაზრაში საკუთრებად ან სიკვდილამდე სამფლობელოდ მოეპოვება მიწა, რომელზედაც გაწერილია საერო გადასახადი, ან სხვა უძრავი ქონება, თუ ასეთ მიწის ან ქონების ღირებულება იმდენად მცირეა, რომ პატრონს უფლებას არ აძლევს პირდაპირი მონაწილეობა მიიღოს მაწის პატრონთა სამაზრო კრებაში.

V. საფაბრიკო, სამთო და სამთო საქარხნო მრეწველობის მუშებს ნება მიეცეთ მონაწილეობა მიიღონ საგუბერნიო და საქალაქო საარჩევნო კრებებში წარმომადგენელთა არჩევნების დროს შემდეგის პირობებით:

I. საგუბერნიო და საქალაქო საარჩევნო კრებისთვის წარმომადგენელთა არჩევნის უფლება ეძლევათ იმ საფაბრიკო საქარხნო სამთო და სამთო-საქარხნო მრეწველობის მუშებს, სადაც საერთო რიცხვი ორივე სქესის მუშებისა ორმოცდა ათზე ნაკლები არ არის. საქარხნო-საფაბრიკო მრეწველობაში ჩაითვლებიან აგრეთვე რკინის გზის სახელოსნოები; 2. პირველ მუხლში აღნიშნულ უფლებით სარგებლობენ და წარმომადგენელთა ირჩევენ მუშები შემდეგ გუბერნიებსა და ქალაქებში: არხანგელსკის გუბ. უნდა აირჩიონ წარმომადგენელი: ასტრახანისაში (ქალაქისა და გუბერნიისაგან) 2; ვარშავისაში (გუბერნიისა და ქალაქისაგან) — 7; ვილნოსაში — 1; ვლადიმი-

რისაში 16; ვოლინსკისაში—2; ვიატკისაში—4; გროდნოსაში - 2; დონის
 ოლქში (ოლქის და ქ. როსტოვისა და ნახიჩევანისაგან)—6; ეკატერინო-
 სლავისაში (ქ. ეკატერინოსლავისა და გუბერნიისაგან)—7; ყაზანისაში (ქ.
 ყაზანისა და გუბერნიისაგან)—7; ყაზნისაში (ქ. ყაზანისა და გუბერნიისაგან)
 —2; კალუგისაში—1; კიევისაში (ქ. კიევისა და გუბერნიისაგან)—9; კოს-
 ტრომისაში - 7; კურლიანდიისაში - 2; კურსკისაში (ქ. კურსკისი და გუ-
 ბერნიიდან) 3; ლიფლიანდიისაში (ქ. რიგისა და გუბერნიიდან)—5; მინსკი-
 საში—2; მოგილევსკისაში—1; მოსკოვისაში (ქ. მოსკოვისა და გუბერნი-
 ისაგან)—35; ნიჟეგოროდისაში (ქ. ნიჟნი ნოვგოროდისა და გუბერნიისა-
 გან)—4; ნოვგოროდისაში - 2; ორენბურგისაში—1; ორლოვისაში (ქ ორ-
 ლოვისა და გუბერნიისაგან) - 3; პენზისაში—2; პერმისაში—10; პეტროკო-
 ვისაში (ქ. ლოდისა და გუბერნიისაგან)—21; პოდოლისაში—4; პოლტავეი-
 საში—1; პეტერბურგისაში (ქ. პეტერბურგისა და გუბერნიისაგან) - 24;
 სარატოვისაში (ქ. სარატოვისა და გუბერნიისაგან)—4; სიმბირსკისაში—2;
 სმოლენსკისაში—1; ყირიმისაში - 1; ტამბოვისაში—3; ტვერისაში—4; ტუ-
 ლისაში (ქ. ტულასა და გუბერნიისაგან)—2; უფისაში—4; ხარკოვისაში (ქ.
 ხარკოვისა და გუბერნიისაგან) - 7; ხერსონისაში (ქ. ოდესსასა და გუბერ-
 ნიისაგან) 6; ჩერნიგოვისაში—3; ესტლიანდიისაში 2; იაროსლავისაში (ქ.
 იაროსლავში და გუბერნიისაში) 4; 3. ასტრახანისა, ვარშავისა, ვორონეჟისა,
 ეკატერინოსლავისა, ყაზანისა, კიევისა, კურსკისა, ლიფლიანდიისა, მოსკო-
 ვისა, ნიჟნინოვგოროდისა, ორლოვისა, პეტროკოვისა, პეტერბურგისა, სა-
 რატოვისა, ტულისა, ხარკოვისა, ხერსონისა და იაროსლავის გუბერნიებში
 და დონის ოლქში და მე-2 მუხლში აღნიშნულ ქალაქებში წარმომადგენლ-
 ები განაწილდებიან საგუბერნიო საარჩევნო კომისიების მიერ იმისდა-გვარად,
 თუ რამდენი მუშაა საფაბრიკო-საქარხნო, სამთო და სამთა-საქარხნო წარმო-
 ების საქმეებში და რკინის სახელოსნოებში. 4. მუშები (მუხ. 1). ირჩევენ
 თავიანთ წრიდან რწმუნებულთ შემდეგის ანგარიშით: იმ სამრეწველო სავაჭ-
 რო საქმეში, სადაც მუშა-კაცთ საერთო რიცხვი ორმოცდა-ათიდან ათასა-
 მდეა—ერთს რწმუნებულს, სადაც მუშათა საერთო რიცხვი ათას აღემატება
 —იქ თვითთელს სრულს ათას მუშაზე თვითო რწმუნებულს; 5. მუშების
 რწმუნებულნი (მუხ. 4) ირჩევენ თავიანთ წრიდან მეორე მუხლში აღნიშნულ
 გუბერნიებსა და ქალაქებში, წარმომადგენელთ გუბერნიისა ან ქალაქის კრე-
 ბებზე კუთვნილებისამებრ; 6. რწმუნებულის არჩევაში მონაწილეობას იღე-
 ბენ პირველ მუხლში აღნიშნულ სავაჭრო-სამრეწველო საქმის მუშა-კაცი,
 სულ ერთია, ვისაც უნდა ეკუთვნოდეს ეს სავაჭრო-სამრეწველო საქმე. არ-
 ჩევნებში არ იღებენ მონაწილეობას და არ შეუძლიანთ არჩეულ იქმნენ
 არც წარმომადგენლებად უცხოელნი და აგრეთვე ის პირნი, რომელნიც
 აღნიშნულნი არიან სახელმწიფო სათათბიროს შესახებ გამოცემულ დებუ-

ლების მეშვიდე მუხლში; 7. არჩევნების მოხდენის დროისათვის თვითმუშა სავაჭრო-სამრეწველო საქმეში, რომლის მუშებიც მონაწილეობას იღებენ არჩევნებში, გამოჰკიდებენ განცხადებას იმის შესახებ, თუ რამდენი მუშაა საერთოდ ამა თუ იმ სამრეწველო-სავაჭრო საქმეში და რამდენი მუშა უნდა იქმნეს არჩეული რწმუნებულად, ასეთ განცხადებას საფაბრიკო ან სამთო დაწესებულებაში ხელი უნდა მოაწერონ სათანადო პირებმა, ხოლო რკინის გზის სახელოსნოებში — სახელოსნოების უფროსებმა. 8. იმ სამრეწველო-სავაჭრო საქმეთა სია გუბერნიაში ან ქალაქში, რომლებშიაც არჩევნები უნდა მოხდეს, გამოჰქვეყნდება გუბერნატორისა ან გრადონაჩალნიკის მიერ, მაგრამ ისე, რომ ყველას შეეძლოს გაეცნოს ამ სიას, სადაც აღნიშნული იქნება აგრეთვე მუშათა საერთო რიცხვი და მათ მიერ ასარჩევ რწმუნებულთა რაოდენობაც 9. მუშების რწმუნებულთა არჩევანი უნდა მოხდეს ყველგან, გუბერნიასა და ქალაქში, ერთსა და იმავე დღეს, თუ შესაძლებელი იქნება; ეს დღე დანიშნული იქნება გუბერნატორისა ან გრადონაჩალნიკის მიერ; 10. მუშების არჩევა მოხდება შენობებში, რომელნიც სავაჭრო-სამრეწველო საქმეთა პატრონებმა უნდა დაუთმონ ამ საქმისთვის არჩევნების მოხდენის დროს, არჩევნებზე არ უნდა შეუშვან ის პირები, რომელიც არ არიან შეტანილნი ამოპრჩეველთა სიაში; 11. როგორც და რა წესრიგით იქნებიან არჩეულნი რწმუნებულნი, ეს თვითონ მუშების საქმეა. არჩევნების დროს წესრიგის დასაცველად და ხელმძღვანელად მუშები ირჩევენ თავიანთ წრიდან ერთსა ან რამდენსამე თავმჯდომარეს; 12. რწმუნებულად შეუძლიან არჩეული იქმნან მხოლოდ მუშაკაცები, რომელნიც ოცდა ხუთის წლის შესრულებულან უკვე და უმუშავნაიათ იმ სამრეწველო-სავაჭრო საქმეში, სადაც არჩევნები უნდა მოხდეს, არა ნაკლებ ექვსის თვისა; 13. მუშების მიერ არჩეულ რწმუნებულთა სიას ხელს აწერენ თავმჯდომარენი და არა ნაკლებ ერთის ამომრჩევლისა; ეს სიები გადაეცემა ფაბრიკის ან ქარხნის სამმართველოს ანუ რკინის გზის სახელოსნოს მთავრობას, რომელნიც დაუყოვნებლივ გაუგზავნიან გუბერნატორსა ან გრადონაჩალნიკს. სიების კოპიოები გამოკრული იქნება ყველასთვის თვალსაჩინო ადგილზე. ხსენებულ სიებში უნდა იქნას აღნიშნული სახელი, მამის სახელი, გვარი, წოდება და წლოვანება იმ პირთა, რომელნიც რწმუნებულებად იქმნებიან არჩეულნი; 14. მუშების რწმუნებულთა საერთო სია გუბერნიას, ქალაქსა ანუ ოლქში გამოჰქვეყნებულ იქნება გუბერნატორისა ანუ გრადონაჩალნიკის მიერ ისე, რომ ყველას შეეძლოს მისი წაკითხვა და გაგება; იქვე იქნება აღნიშნული ის სამრეწველო-სავაჭრო საქმე, სადაც არჩეულნი იქნებიან ესა თუ ის რწმუნებულნი; 15. მუშების რწმუნებულთა კრებები იმართება ქალაქის თავის ან და მისი მოადგილის თავმჯდომარეობით; საგუბერნიო კრება გაიმართება საგუბერნიო ქალაქში, საქალაქო-კი იმ ქალაქებში, რო-

მელნიც აღნიშნულნი არიან მეორე მუხლში. თუ რა დღეს და რა ადგილას გაიმართება კრებები, ამას თავის დროზე გამოაქვეყნებს გუბერნატორი ანუ გრაღონაჩალიკი; 16. რწმუნებულთა ვინაობის გაცემა თვითონ კრებების თავმჯდომარეების საქმე იქნება; 17. მუშების რწმუნებულთა კრებები ირჩევენ თავიანთ წრიდან წარმომადგენლებს ფარულის ხმის მიცემით; ამორჩეულად ითვლებიან ისინი, რომელნიც მიიღებენ ნახევარზე მეტს საარჩევნო ხმის საარჩევნო ბალების უფროსობის წესით. თუ საარჩევნო ხმები ორ თანასწორ ნაწილად გაიყო, მაშინ არჩევა წილის ყრით მოხდება. თუ რწმუნებულთა კრებაზე არჩეულ პირების რიცხვი ვერ შეავსებს საქარო წარმომადგენელთა რიცხვს, მაშინ მეორე დღეს საბოლოოდ ირჩევენ დანარჩენ წარმომადგენელთ და ამასთან ამორჩეულებად ითვლებიან ისინი, ვინც შედარებით მეტ ხმას მიიღებს; 18. წარმომადგენელთა სია გამოქვეყნდება გუბერნატორისა ან გრაღონაჩალიკის მიერ; 19. თუ რწმუნებულების არჩევნები უკანონოდ მოხდა, მუშები უჩივლებენ სამაზრო საარჩევნო კომისიას, თუ წარმომადგენლობისა, — მაშინ საგუბერნიოს. ეს საქმეები გარჩეულ იქმნება ხსენებულ კომისიების მიერ, რომელნიც იხელმძღვანელებენ სახელმწიფო სათათბიროს შესახებ გამოცემულ დებულების მე-45 და 47 მუხლების მიერ დადგენილ წესით. ხსენებულ საჩივრების გარჩევას კომისიაში ესწრება ერთი პირი საფაბრიკო ან სამთო უწყებათაგან დანი შნული გუბერნატორის მიერ; 20. მუშების რწმუნებულთაგან არჩეული წარმომადგენელი მონაწილეობას იღებენ სახელმწიფო სათათბიროს წევრების არჩევაში; 21. მუშების რწმუნებულთა და წარმომადგენელთ ხაზინიდან მიეცემათ სახარჯო ფული საგუბერნიო ქალაქში და საარჩევნო კრებებზე წასასვლელად, თითო შაური ვერსზე იქით-აქეთ: ეს იმ შემთხვევაში თუ თითონ მუშები იშუამდგომლობენ.

VI. იმ პირების დამატებით საარჩევნო სიების შედგენა, რომელთაც ნება აქვთ მონაწილეობა მიიღონ სახელმწიფო სათათბიროს წევრების არჩევაში, ამ მბრძანების მე-I—IV განყოფილებათა ძალით, მიენდოს იმ დაწესებულებებს, რომელიც დანიშნულია სათათბიროს შესახებ დებულების მე-30 მუხლში; იმ ქალაქებში, სადაც მცხოვრებთა რიცხვი 30 ათასზე მეტია — ნაწილთა საარჩევნო კომისიების, რომელთაც ირჩევს ქალაქის საბჭო ანუ მისი მოადგილე დაწესებულება იმ პირთა რიცხვისაგან, რომელთაც უფლება აქვთ სათათბიროს წევრების არჩევაში მონაწილეობის მიღებისა.

VII. დამატებითი საარჩევნო სიები უნდა შედგენილ იქმნას შემდეგის საბუთებით: 1. სახაზინო პალატები და საერობო და საქალაქო სამმართველოები წარადგენენ სიებს სახელმწიფო გარდასახადებისა და აგრეთვე საერობო და სამოქალაქო გადასახადისა უძრავ მამულებზე და 2. მთავრობისა, საერობო, საქალაქო ანა და წოდებრივი დაწესებულებანი და აგრეთვე რკინის გზების სამმართველოები მიაწოდებენ, საცა ჯერ არს, კანონებს ამ დაწესებულებებში მოსამსახურეთა.

VIII. იმ პირთ, რომელთაც უფლება აქვთ მონაწილეობა მიიღონ სათათბიროში ამ ჩვენის ბრძანების მე-I -IV განყოფილებათა ძალით, თუ ეს პირები არ არიან შეტანილი საარჩევნო სიებში სახელმწიფო სათათბიროს დებულებისა ანა და მეშვიდე მუხლში აღნიშნულ ცნობებისა და სიების ძალით, ნება მიეცეთ, თუ ისინი მოისურვებენ, თავიანთ უფლებით ისარგებლონ, წერილით აცნობონ ამის შესახებ იმ დაწესებულებას, რომელიც ადგენს დამატებით საარჩევნო სიებს, არა უგვიანეს 3 კვირისა, და ამასთან უნდა წარადგინონ საჭირო მოწმობა, რომ მათ უფლება აქვთ არჩევნებში მონაწილეობის მიღებისა.

IX. ამომრჩევლების დამატებითი სიები უნდა გამოფენილ იქნან ამ სიების შემდგენელ დაწესებულებებში.

X. სახელმწიფო სათათბიროში არჩევნების დებულების მუხლების შესაცვლელად და დასამატებლად დადგენილ იქნას შემდეგი წესები:

1. მაზრებისა და ქალაქებში ცალ-ცალკე წინასწარ კრებების გამართვა და აგრეთვე ამოსარჩევ წარმომადგენელთა გარწესრიგება ქალაქის სხვა და სხვა ადგილებს შორის დაეკისრება მაზრების საარჩევნო კომისიებს; 2. მაზრის მიწათმფლობელთა და ქალაქის ამომრჩეველთა კრებებზე არჩევნები მოხდება ბარათების მიცემით, რის დროსაც უნდა იხელმძღვანელონ მე-4—13 დამატებით და სათათბიროს დებულების მე-43 მუხლებში აღნიშნულ წესებით; 3. გუბერნიისა თუ ქალაქის საარჩევნო კრება შემდგარად მაშინ ჩაითვლება, თუ დაესწრება წარმომადგენელთა ნახევარზე არა ნაკლები, წინააღმდეგ შემთხვევაში კრება ხელ ახლა გაიმართება 7 დღის შემდეგ და კანონიერად ჩაითვლება, რამდენი კაციც უნდა დაესწროს.

XI. სათათბიროს დებულების მე-57—61 მუხლების შესაცვლელად შემოღებულ იქმნას შემდეგი წესები.

1. გუბერნატორი თუ გრაღონაჩაღნიკი, არჩევნების წედვის მიღებისათანავე, გაჰზავნის მას სახელმწიფო სათათბიროში, იმ პირთა სია-კი, რომელნიც გუბერნიას ანუ ქალაქში არიან არჩეულნი სათათბიროს წევრებად, წარედგინება უმართებელეს სენატს; 2. სათათბიროს წევრებად არჩეულ პირების უფლებების შემოწმება თვითონ სათათბიროს საქმეა. სათათბიროს წევრების არჩევა თუ უკანონოდ მოხდა, საჩივარი დაინტერესებულმა პირებმა პირდაპირ სათათბიროს სახლზე უნდა გაჰზავნონ. ეს საჩივარი უნდა მიეცეს გუბერნატორს ან გრაღონაჩაღნიკს სამის დღის განმავლობაში, დღიდან სათანადო საარჩევნო კრების დახურვისა. გუბერნატორმა ან გრაღონაჩაღნიკმა საჩივარი სათათბიროში უნდა გაჰზავნოს და თან გააყოლოს განმარტება საარჩევნო კრების თავმჯდომარისა; 3. სახელმწიფო სათათბიროს დადგენილება არჩევნების გაუქმების შესახებ ძალაში შედის იმ შემთხვევაში, თუ გადაწყვეტილება სათათბიროს დამსწრე წევრთა ორ მესამედის უმრავლესობით მოხდა.

XII. იმ დებულების, რომელიც შეეხება სახელმწიფო სათათბიროს წევრთა არჩევას, მე-38 მუხლის 1 და დამატების შესაცვლელად, აგრეთვე შესაცვლელად იმ დებულების მე-24—26 მუხლებისა, რომელიც შეეხება სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევას, დადგენილ იქნეს შემდეგი:

1. ამომრჩეველთა და წარმომადგენელთ უნდა შეადგინონ განსაკუთრებული მოსამზადებელი კრებები, რომელზედაც რჩევა ექნებათ სათათბიროს დებუტატად დებუტატად ღირსებულ პირთა არჩევის შესახებ; 2. ამომრჩეველთა მოსამზადებელ კრებებში მონაწილეობას მიიღებენ მხოლოდ ის პირნი, რომელნიც შეტანილნი არიან ამა თუ იმ ამომრჩეველთა კრების ან საქალაქო საარჩევნო ნაწილის სიაში; მონაწილეობას მიიღებს აგრეთვე ამ კრების თავმჯდომარე, თუნდაც მას არჩევნებში მონაწილეობის მიღების უფლებაც არა ჰქონდეს; 3. წარმომადგენელთა მოსამზადებელ კრებებს დაესწრობიან მხოლოდ ამა თუ იმ გუბერნიის ოლქისა ანუ ქალაქის წარმომადგენელნი და აგრეთვე კრების თავმჯდომარე; 4. ამომრჩეველთა და წარმომადგენელთა მოსამზადებელი კრება მხოლოდ დახურულ სადგომში უნდა მოხდეს; 5. მოსამზადებელ კრებების დროს და ადგილის შესახებ ამომრჩეველნი და წარმომადგენელნი აუწყებენ პოლიციას არა უგვიანეს 24 საათისა კრების დაწყებამდე; ამ განცხადებებში უნდა აღნიშნული იყოს კრებების ინიციატორთა სახელებიც; 6. წარმომადგენელთა მოსამზადებელ კრებებს პოლიციის მოხელენი არ დაესწრობიან, მაგრამ თვალ-ყურს კი ადევნებენ, რომ კრებაზე გარეშე პირნი არ შევიდნენ.

XIII. 18 დეკემბერს ჩვენ მიერ დამტკიცებულ სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის და წარმომადგენელთა არჩევნების წესების დამატებად დადგენილ იქნას შემდეგი: 1. სანამ ვოლოსტების ყრილობები საარჩევნო კრებისთვის თავის წარმომადგენლებს აირჩევენ, ყოველ სოფლის საზოგადოებას შეუძლიან ვოლოსტის ყრილობაში ახალი წარმომადგენლები დანიშნოს; 2. ვოლოსტების ყრილობებში რწმუნებულთა არჩევნები უნდა ფარულის კენჭის ყრით მოხდეს.

XIV. ამ წლის 11 ოქტომბერს ჩვენგანით დამტკიცებულ იქნა წესები პოლონეთში სახელმწიფო სათათბიროს დებუტატების არჩევნების განხორციელების შესახებ. ამ წესების შესაცვლელად დადგენილ უნდა იქნას შემდეგი: ლიუბლინის და სედლეცის გუბერნიების გმინები (სასოფლო საზოგადოება პოლონეთში), რომელნიც ცალკე აღნიშნულ იქნებიან, მე-7 მუხლში აღნიშნულ რწმუნებულთა გარდა, აირჩევენ კიდევ ორ-ორ წარმომადგენელს თითო გმინისაგან. ამ რწმუნებულთა კრებები მოხდება სამაზრო ქალაქებში მომრიგებელ მოსამართლეების თავმჯდომარეობით, რომელთაც ადგილობრივ მომრიგებელ მოსამართლეთა კრებები ამოირჩევენ. ზემოდ აღნიშნული კრებები ირჩევენ თავის წრიდან წარმომადგენლებს გან-

საკუთრებულ ამომრჩეველთა კრებისათვის, რომელიც შესდგება ლიბერალის გუბერნიის ქ, ხოლოში მომრიგებელ მოსამართლეთა კრების თავმჯდომარის თავმჯდომარეობით. ამ წარმომადგენელთა რიცხვი ცალკე გამოცხადდება. ქ. ხოლოში წარმომადგენელთა კრება თავის წევრთა რიცხვიდან აირჩევს ერთ დეპუტატს სახელმწიფო სათათბიროში, ვარდა იმ რიცხვისა, რომელიც გამოცხადებულია ზემო აღნიშნულ წესების მეორე მუხლში.

XV. 18 სექტემბერს დამტკიცებულ სახელმწიფო სათათბიროს მოწვევის და არჩევნების წესების მე-50 მუხლის დასამატებლად დადგენილ იქნას: პირველი კრება სახელმწიფო სათათბიროსი შეიძლება მოხდეს იმის შემდეგ, როდესაც უმართებელესი სენატი გამოაცხადებს სახელმწიფო სათათბიროს იმ წევრთა სიის ნახევარს, რომელნიც არჩეულნი იქნებიან საზოგადო წესებში მყოფ გუბერნიებსა და დონის ოლქში. უნდა უზრუნველ ყოფილ იქნას ზემო აღნიშნულ წესებით უფლება არჩევნებში მონაწილეობის მიღებისა მცხოვრებთა იმ ნაწილისათვის, რომელსაც ეს უფლება მიენიჭება. ჩვენ საქიროდ ვთვლით დაუაჩქაროთ არჩევნები და ამიტომ შინაგან საქმეთა მინისტერს ვანდოთ: 1. დაუყოვნებლივ მიიღოს ზომები, რომ სათათბირო რაც შეიძლება მალე შეიკრიბოს და 2. გამოარკვიოს დაწვრილებითი წესები ამომრჩეველთა დამატებით სიების შედგენისა და არჩევნების მოხდენისა, რითვისაც უნდა გამოიცეს განსაკუთრებული ინსტრუქცია“.

დროთა მოთხოვნებისა და მწყემსურის ერთობისა და ზოგად ცხოვრების შესახებ.

თუ როდისმე იყო საქირო, განსაკუთრებით ამ ეჰმად ესაქიროება საქართველოს სამღვდლოებას, რომ თვის შორის დაამყაროს, რაც შეიძლება ფართოდ ერთობა, ზოგადობა და სოლიდარობა. აწინდელი აბოპქრებული დრო იწვევს საქართველოს სამღვდლოებასაც, რომ იმანაც იწყოს ძალუმი, შეგნებული, დაუცხრომელი და კეთილ-სინიდიისიერი მოქმედება, რომელსაც თანამედროვე ცხოვრება თხოულობს.

საზოგადოება სამართლიანად თხოულობს, რომ სამღვდლოება უნდა ხალხის სურვილს ემსახუროს და მიეგებოს სიხარულით მის აღსრულებასა. ეს ერთი. მეორე—ინტელიგენცია და საერო მწერლობა ჰკიცხავს სამღვდლოებას, რომ ის ჩამორჩა ახალ ცხოვრებას, დახავსდა, დაჰკარგა ცხოველი სიტყვა და მარტო ეკლესიურს წესებს-ლა ასრულებს.

რომ სამღვდლოებამ ეს საყვედური თავიდან მოიცილოს, საქიროა მის წევრთა მეგობრულად შეერთება, შეკავშირება სულიერი, რათა თვისი შმი-და მოვალეობა ჯეროვანად შეასრულონ: უნდა სამღვდლოების წევრთაგან

შესდგეს ერთი მთლიანი, მტკიცე ძმური კავშირი, მტკიცე ოჯახი, რომელმაც უნდა მისდიოს ერთსა და იმავე მიზანსა და ამასთანავე შეერთებულიყვნენ ქრისტიანულის მტკიცე და შეურყეველი სიყვარულითა და განიმსჯელონ ერთობის სულითა. ამჟამად-კი სამღვდელოების შორის არ სუფევს სულიერი, შინაგანი ერთობა, **შეგნება იმისი, რომ ყველა ერთად ემსახუროს ცხოვრების უმაღლეს მიზანს.** სამღვდელოებაში ნაკლებად სჩანს ძმური ერთობა, ვინემ სხვა წოდების წევრთა შორის. ასეთი რწმენა იქნება გასაოცრად ეჩვენოს ვისმეს, მაგრამ ქეშმარიტება კია.

ამ ჟამად არსებითს საჭიროებას სამღვდელოების სამოქმედოთ წარმოადგენს - შეერთება და შეგნება საზოგადო მოვალეობისა. ამიტომ დროა დაუტევოთ ძველი ანგარიშები, უნდობლობა, შური, მტრობა და გაუტანლობა. დროა შევიგნოთ, რომ 17 აპრილს (სარწმუნოების თავისუფლება) და 17 ოკტომბრის კანონების და ჩვენ თვალწინ მომხდარ პოლიტიკური ამბების გამო სამღვდელოება დაჩქება უმრევლოდ, როგორც ეს კიდევ მოხდა პოლონეთის სამეფოს ზოგიერთ სამრევლოებში. ამ შემთხვევაში ჩვენ უნდა ავიღოთ მაგალითი ფრანგებისა და ლოტრანგების მღვდელთაგან. ამ სტრიქონების დაწვერმა ათი წელიწადი გაატარა სხვა რჯულისა და სხვა ერების შორის და ერთხელაც არ შეუნიშნავს, მაგალითად, რომ პასტორებს ურთიერთ შორის მტრობა ჰქონიყო, ან ერთმანეთზე მთავრობასთან საჩივარი და ბეზლობის ქალაღი ეგზავნოთ, რაც ჩვენში იშვიათი არ არის. ერთობისა და შეკავშირების გამო სხვა, მაგ. ფრანგების, სამღვდელოების შორის, არის ცხადი შეგნება თავიანთი მისწრაფების, მიზნისა და ცხოვრების ინტერესებისა; ქსენზებს ცხადათ ემჩნევათ ერთგვარობა ცხოვრებაში და ერთსულობა მოქმედებაში. მარტო გარეგნობით, ტანისამოსით-კი არ იცნობებიან იგინი, არამედ ცხოვრებით, გონიერებით და შეხედულობით ცხოვრებაზე. ესევეა ჩვენში?..

მე აქ არ გამოვეკიდები იმას, თუ რა გვარი საშუალება უნდა ვიხმაროთ, რომ ჩვენი სამღვდელოება მივიდეს ერთობისა, სიყვარულისა, ურთიერთისაღმი კითილის განწყობის შეგნებამდის. ეს ჩემის მხრივ მეტი გაბედულება იქნება და არც თუ საკადრისი. თანამედროვე, აუცილებელი მოთხოვნილებანი ცხოვრებისა თვით ძალას დაატანენ სამღვდელოებას შეერთდეს, ერთს დიდ სულიერს ოჯახად გარდაიქცეს.

წინა წერილში ჩვენ ვთქვით, რომ მღვდელსა და ერს შორის კედელია — აღმართული. ეს კედელი იმდენად მაგარია, რომ მისი დარღვევა სამღვდელოებას შეუძლია მარტო შეერთებულის ძალით, და რამდენადაც ჩქარა შეერთდება იგი, მით უკეთესია, თორემ ვაი-თუ დროთა მსვლელობამ უფრო გაამაგროს და მიუღდგომელ ჰყოს ეს კედელი.

წმ. ჰეთევანი, კახეთის დედოფალი.

(პატარა ისტორიული პოემა)

I

ქართლის ასული
ზნეობით სრული
შეტრფის იესოს სარწმუნოებას;
კახეთის თვალი,
მის დედოფალი
სცდილობს სამეფოს აღორძინებას.
მისი გონება,
გრძნობა და ნება
ემორჩილება ქრისტეს მოძღვრებას;
შველის ღარიბთა,
უშრობს მათ ცრემლთა,
აძლევს რა იმათ უხვს მოწყალებას.
რა მისმა მაზღმა
მაჰმადიანმა
ღალატით მოჰკლა თვის მამა და ძმა,
ქვეყნის მფარველად,
კახთა დედოფლად
ის აირჩია ერთის ხმით ხალხმა.
ერის წადილი,
გულის სურვილი
არ უარჰყო მან, გახდა დედოფლად
და თვისი თავი,
ხალხთ საესავი,
მაღე გასწირა იმისთვის მსხვერპლად.

II

„ძლიერო ღმერთო,
სამებით ერთო!
კახთ მსახურებად მომეცი ძალი;

მიეც მათ ძმობა,
მტკიცე ერთობა,
გააძლიერე იმათი ხმალი,
რათა მით ჯვარი,
და თვის მთა—ბარი
დაიცვან იმათ წარბ-შეუხრელად —
და თვის მამულში
სისხლით მორწყულში
სცხოვრობდნენ მშვიდად, ცრემლ-
დაულღვრელად.
აშორე კახთა
შენთა მოსავთა
მუდამ წვალება და ცრემლთა დენა,
დაე აღყვავდეს
და გააძლიერდეს
მათი სამშობლო და დედა-ენა.
სოფლად ცხოვრება
მაღე გაქრება,
აღრე დასქენდება, ვითა ყვავილი...
ჩაღისა ფასსა
დავსდებ იმასა,
არც დღეგრძელობის მაქვს მე წყუ-
რვილი.
თუ მსურს ცხოვრება,
სოფელში რება
იმისათვის, რომ ვემსახურო ერს,
მისთვის ვიღვწოდე
და ვლოცულობდე
და ვუცქეროდე იმას ბედნიერს.

მაჰმადის ხმალი,
 მოსლემანთ ძალი
 უქადის იმას განადგურებას,
 იმისი სჯულის,
 მისის მამულის
 და დედა-ენის განიავებას.
 ძველი ივერი,
 ეს მშვენიერი,
 უფსკრულის პირსა არის მიმდგარი,
 დასუსტებული
 და დაქსაქსული
 გულსა არ იტეხს მაინც ბედ-მწარი.
 და აქვს იმედი,
 რომ მისი ბედი
 კვლავ გაიჩარხვის, გამოზრძმედდება;
 მის მტრების ძალი,
 გახდება მქრალი
 და ქრისტეს ჯვარი გაძლიერდება.
 ღმერთო კეთილო,
 იესო ტკბილო!
 იხსენ კახეთი, იხსენ მის ერი,
 მის სისხლის ნაცვლად
 მიმიღე მსხვერპლად,
 მიეც მყობადი მას ბედნიერი! "
 ასე იტყოდა
 და ლოცულობდა
 წმიდა ქეთევან, კახთ დედოფალი,
 ხალხის სურვილით
 და მისის თხოვნით
 ოდეს მეფობის თავს იდგა ვალი.

III

შაჰ-აბაზ დიდი,
 ბილწი და ფლიდი,
 ხმლითა და ცეცხლით მუსრავს კახე-
 ლებს;
 არც ბაღს, არც სნეულს,
 არც მოხუცებულს
 მისი ქვა გული არ შეიბრალებს.

გაელიტა ერი
 ძალიან ბევრი
 და ძირს დაამხო წმიდა ტაძრები.
 ყველგან კახეთში,
 მინდორს და ტყეში
 დაუმარხავი ეყარა მკვდრები;
 კახეთს მშვენიერს
 და მის მამაცს ერს
 ჯერ არ ენახა ასეთი მტერი;
 ვინც გაექცა ხმალს
 და ბილწის მტრის თვალს,
 იხოცებოდა ტიტველ-მშვიერი...
 მეფე კახეთის,
 ძე ქეთევანის
 თეიმურაზი სახელ-ქებული,
 და მეფე ქართლის,
 შვილი გიორგის,
 ლუარსაბ, შემდეგ მტრისგან დაკ-
 ლული,
 ორივე შეშინდნენ,
 მსწრაფლად გაიქცნენ
 და შეაფერეს იმერთს თავი...
 დაუგდეს მტერსა,
 სისხლისა მსმელსა
 სამეფოები მათ საცოდავი...
 შაჰსა სუროდა,
 ძლიერ სწყუროდა
 ქართველი ერის გადაშენება,
 რომ გამქრალიყო
 მოსპობილიყო
 დედა-მიწაზე ქართველთ ხსენება...
 აურაცხელი
 იმან ქართველი
 ტყვე ჰყო, სპარსეთში გადაასახლა,
 მათ მიწა-წყალზე
 ნაამაგვარზე
 იქიდან სპარსნი გადმოასახლა.

ამ დროს სატირალს,
 როდესაც მტარვალს
 ეპყრა სვე-ბედი ქართლ-კახეთისა,
 ქეთევან ქველი,
 სოფლის ნათელი,
 იყო ნუგეში თვისის ერისა!

IV

შაჰ-აბაზ დიდი,
 ბილწი და ფლიდი,
 მეორეთ კიდევ კახეთს დაეცა;
 შეშინდა ერი,
 ნახა რა მტერი
 იმედ—მიხიდილი დიდს შიშს მიეცა.
 კახნი ერთის ხმით
 დიდის ცრემლის ღვრით
 წმიდა ქეთევანს სთხოვენ შველასა
 „გთხოვთ შენ გვიშველო,
 დედავ მზრუნველო,
 თორემ ის ყელებს დაგვჭრის ყვე-
 ლასა.

შენა ხარ ჩვენი,
 მწე და დამრჩენი,
 გემუდარებით წადი შაჰთანა,
 ეგებ მან ბილწმა,
 უნდომ და ლირწმა,
 ჩვენთ ყელთ საქრელი ძირს აგდოს
 დანა.

ეგებ დაწყნარდეს,
 მისულსა ოდეს
 იხილავს კახთა ის დედოფალსა...
 ჩვენო მზრუნველო,
 ჩაგრულთ მფარველო,
 უშველე ხალხსა, მწარედ მტირალსა!“

V

გაკლდევებული
 გალომებული
 ქეთევან უფალს ევედრებოდა:

არა თვის თავის,
 არამედ ერის
 ბედნიერებას იმას შეთხოვდა.
 ტანჯვისწინ სწამდა:
 არ გასწირავდა
 საქართველოსა იესო ტკბილი,
 ელირსებოდა,
 მოესწრებოდა
 კეთილს მომავალს სისხლით შეს-
 ვრილი.

სწამდა დედოფალს
 კახეთისა თვალს,
 რომ დადგებოდა ხანა მშვიდობის,
 და ქართველებსა
 ცრემლის მღვრელებსა
 ხვდებოდათ სიტკბო ახალცხოვრე-
 ბის,

რომ იმის სისხლზე,
 იმის ნაღვაწზე
 ქართველის ბედი განკარგდებოდა,
 და განათლების,
 ბედნიერების
 შუქი იმასაც ელირსებოდა...
 ამა რწმუნებით,
 ამ აღსარებით
 მან დაითმინა ტანჯვა მრავალი —
 და ღვთის ქებაში,
 მის დიდებაში
 წმიდამ სამუდამოდ დახუჭა თვალი.
 ვიდრე ქართველი,
 მის მაქებელი,
 დედა-მიწისა ზურგზე იქნება,
 მისი სახელი
 და ღვაწლი ქველი
 საქართველოში უკვდავ იქმნება...

1904 წ. 13 ენკენისთვეს.

ბრძენი და ხოსრობი.

(ინგლის. პოეტის გეისა)

ბატაცებული ფრინველთა ხმებით
 ხეების ჩრდილს ქვეშ ის დადიოდა,
 ყურსა უგდებდა იმათს გალობას,
 და მისი გული ამით სტკბებოდა.
 ფრინველთა ხმანი დაბურულს ტყეში
 თითქოს ერთმანერთს ეჯიბრებოდნენ
 და, ჰარმონიით შეზავებული,
 ცისა სივრცეში იკარგებოდნენ.
 მაგრამ სადაცკი ის მივიდოდა,
 ფრინველთ გალობა წამსვე სწყდებოდა;
 ზოგი მირბოდა მისგან სადღაც შორს,
 ზოგიც ბუჩქებში იმალებოდა.
 ხმას სწყვეტდა მსწრაფლად ტკბილი ბუღბუღი,
 რა თავის ახლოს იმას ხედავდა;
 მხეცნი გარბოდნენ მისგან სიჩქარით,
 მის ახლოს ყოფნას ვერვინ ბედავდა.
 — რად ეშინიანთ?! — რა ამბავია?!
 რა რიგად ვძულვართ ჩვენ ფრინველ-მხეცებს!
 ნუთუ ბუნებამ მათ ჩააგონა
 ერიდებოდნენ ადამიანებს“?!
 — ე, ითხებოდა ბრძენი თავის თავს...
 და საპასუხოდ ამა საკითხის
 ჩირგვებს იქილამ გამოი მოლა
 გაურკვეველი ხმები ვილაცის.
 ბრძენი მივიდა სიფრთხილით ჩირგვთან
 და იქ შეხედა მამა-ხოხობსა,
 რომელიც წყნარის დარბაისლურ ხმით
 დაარიგებდა თავისს ბარტყებსა:
 — „ტყეში“. — ეტყოდა იმათ მშობელი —
 „თქვენ უზრუნველად მუდამ იცხოვრებთ,
 დროს გაატარებთ მხიარულებით
 და უდარდელად იქ ინავარდებთ.
 მაგრამ იცოდეთ, ჩემო შვილებო,
 რომ ბოროტია ადამიანი,

მხეცებზე უფრო საშიში არის
 დაუნდობელი, გულ-ღვარძლიანი.
 ადამიანის ახლოს ნუ მიხვალთ!
 დაიჯერეთ თქვენ სიბრძნე მამისა;
 იცოდეთ, ის არს ბოროტ—მოქმედი,
 ხსოვნა არ იცის სხვის სიკეთისა!
 თუნდ, მაგალითად, აიღეთ ცხვარი,
 რომელიც მის ტანს მატყლით შემოსავს.
 რას უშვრება მას ადამიანი?!
 მადლობის ნაცვლად, დანით ყელს დადრავს...
 საცოდავს ფუტკრებს ნაშრომ — ნაღვაწსა
 ადამიანი უსირცხვოდ სტაცებს:
 ჰყიდის ცვილს და თაფლს; ზოგსაც თვით იხმარს
 და ფუტკართა გვარს ულუკმოდ სტოვებს.
 ვერც კი შევიძლებ ადამიანის
 მრავალ სიცუდის დღეს ჩამოთვლასა...
 თუნდ, მაგალითად, აიღეთ ბატი:
 კაცს, აძლევს კალმად ისთავის ფრთასა...
 და მით სამსახურს დიდს უწევს ცოდნას,
 განათლებას და მეცნიერებას.
 მაგრამ ბოროტი ადამიანი
 განა გადუხდის იმას მადლობას?!
 როდესაც იგი ბატის ფრთითა სწერს
 ქალაქდზე მალალს წმინდა ჰაზრებსა,
 იმ დროს მის კუჭის სასიამოვნოდ
 იმას უხრაკვენ დაკლულს ბატებსა“!

ილ. ფერაძე.

წიგნთა-განხილვა.

(ბიბლიოგრაფია)

„არითმეტიკული ამოცანათა და რიცხვითი მაგალითების კრებული (მოქმედებათა შესწავლის მეთოდით) პირველ—დაწყებითი სკოლებისათვის. ნაწილი 1. შედგენილი ე. ხრამელაშვილის მიერ. ტფილისი. მსწრაფ-მბეჭდავი არ. ვ. ქუთათელაძისა. 1905 წ. წიგნის მალაზია „ცოდნა“-ს გამოცემა. № 26. ფასი 20 კაპ...

არითმეტიკის სწავლების მეთოდმა, რომლის ძალითაც არითმეტიკულს ფორმულებს და განმარტებათ ახეპირებდნენ მოწაფეებს და რიცხვის და მოქმედების შესწავლას ძლიერ ცოტა ყურადღებას აქცევდნენ, კარგა ხანია განუტევა სული. მას მოჰყვა რიცხვთა შესწავლის მეთოდი (გრუბე, ვეტუშევსკი, პაულსონი და სხვა...) ეს მეთოდი მოწაფეებს თავს აბეზრებდა რიცხვის ყოველ მხრივ შესწავლით. მასწავლებელი მთელს ყურადღებას აქცევდა იმდენად მოქმედების შესწავლას არა, რამდენადაც—იმ გარემოებას, რომ მოწაფეს შეეგნო, თუ აღებული რიცხვი როგორ წარმოდგა და რა დამოკიდებულება აქვს მას ერთეულთან. ბევრს ავარჯიშებდა მასწავლებელი მოწაფეს რიცხვის დაწვლილებით შესასწავლად. ავიღოთ მაგალითად რიცხვი „6“. ეს რიცხვი შესდგება: ა) $1+1+1+1+1+1=6$; ბ) $2+2+2=6$; გ) $3+3=6$; დ) $5+1=6$; ე) $1+2+2+1=6$; ვ) $1+3+2=6$; ზ) $1+4+1=6$; ც) $1+5=6$; თ) $2+1+1+1+1=6$ ი) $3+1+1+1=6$; ია) $4+1+1=6$; იბ) $3+2+1=6$ და სხვა... ასე ამნაირად შეიძლება ოთხმოცზე მეტი მაგალითი მოეყვანა მასწავლებელს თითოეული რიცხვის შესასწავლად... უმთავრესი არითმეტიკაში არც განმარტება და არც რიცხვი: არითმეტიკის დედა-ძარღვი არითმეტიკულ მოქმედებათა შესწავლაა. არითმეტიკის სწავლების მიზანია—შესწავლა არითმეტიკულ მოქმედებათა და ამ მოქმედებათა საშუალებით გარეშემორტყმულ ცხოვრებიდამ ამოღებულ ამოცანათა გადაწყვეტა (კეთება). ამის გამო ბოლო დროს მეტად ვრცელდება სკოლებში მოქმედებათა შესწავლის მეთოდი, შემუშავებული პედაგოგთა გოლდენბერგის, შოხორტროცკის, უიტკოვის და სხვათა მიერ. მოქმედებათა შესწავლის მეთოდი დიდს ყურადღებას აქცევს პირველს ათეულს... მას სთვლის მთელი არითმეტიკის ცოდნის დედა-ბოძად. ამის გამო პირველს ათეულს ამ მეთოდით საფუძვლიანად და ყოვლის მხრით ასწავლიან: ბავშვი ადვილად სწავლობს არითმეტიკულ მოქმედებათა: შეკრებას, გამოკლებას,

გამრავლებას და გაყოფას ამოცანათა და განყენებულ რიცხვითი მაგალითების საშუალებით. ამ ნაირად ის ხელთ იგდებს არითმეტიკულ ცოდნის გასაღებს, ითვისებს პირველს რგოლს არითმეტიკულის ცოდნისას...

ბ. ა. ნატროშვილმა ქართულს ენაზე შეადგინა კარგა ხანია წიგნი, ამ მეთოდის საფუძვლებზე დამყარებული; ეს წიგნი პირველ-დაწყებითს სკოლებშიაც იხმარება. წიგნში მოთავსებულია მდიდარი მასალა პირველი ათეულის შესასწავლად.

ამას წინად ამ წიგნს მიემატა მეორე წიგნიც ქართულს ენაზე ბ. ე. ხრამელაშვილისა, გამოცემული ბნ სოსიკო მერკვილიძის მიერ. ეს წიგნი დამყარებულია მოქმედებათა შესწავლის მეთოდზე. წიგნში მოთავსებულია მასალა შესასწავლად: პირველი ათეულისა, მეორე ათეულისა, პირველი ასეულისა, (სრულ ოცეულ-ათეულები 20,30,50) პირველ ასეულის ყოველ გვარ რიცხვებისა და ნაწევართა (дробн). ვინც იცის არითმეტიკის სწავლების მეთოდოლოგია, მისთვის ცხადია, რომ მასალის ასეთი დალაგება ნამდვილ მეთოდოლოგიურია. ასეა დალაგებული მასალა რუსულს საუკეთესო სახელმძღვანელოებშიც... ბ. ხრამელაშვილის წიგნში მხოლოდ ერთი განსხვავებაა, იმის გამო, რომ ქართველები პირად მრიცხველობენ „ოცეულ-ერთეულებით“ (ორმოცი ე. ი. ორი ოცი) და სწერენ ათეულ ერთეულობით, მაგალითად, 45 (ოთხი-ათი-ხუთი); ამიტომ მის წიგნში მეორე ადგილი უჭირავს პირველ ოცეულის შესწავლას, რაიც შუა-საფეხურად დასახულია ერთეულ-ასეულის შესასწავლად... რუსულს სახელმძღვანელოებში კი მეორე ადგილი უჭირავს რიცხვთა შესწავლას ათიდან ასამდის პირველად ათეულებით (20,30,40,50 და სხვა .. ავტორის ჰაზრი ქართულად არითმეტიკის შესწავლის და სასწავლო მასალის განაწილების შესახებ ჩვენ სამართლიანად მიგვაჩნია. წიგნში მოთავსებული გარშემორტყმულ ცხოვრებიდან აღებული ამოცანებიც რიცხვითი მაგალითები მეტად მარტივი და ადვილად შესათვისებელია. საკმაო მასალაა მოყვანილი ნაწევართა შესასწავლადაც. ბ. ხრამელაშვილის წიგნი სასარგებლო სახელმძღვანელოა არითმეტიკის შესასწავლად. ამ წიგნის საშუალებით თითოეულს ცოტაოდენ მცოდნე მშობელსაც კი შეუძლია ბავშვებს ასწავლოს პირველ-დაწყებითი არითმეტიკა. ავტორს დაუბეჭდვინებია სახელმძღვანელოს პირველი ნაწილი; ხოლო მეორეს, როგორც აცხადებს, მალე დააბეჭდვინებს. მეტად საჭირო იქნება წიგნს თან ახლდეს მოკლე მეთოდოლოგია არითმეტიკის შესწავლისა. ჩვენი მწერლობა მეტის მეტად ღარიბია დიდიქტიკურ და მეთოდოლოგიურ ნაწარმოებით. შეგვიძლია თამამად ვთქვათ, რომ ჩვენ თითქმის არ გვაქვს ქართულს ენაზე საპედაგოგიო მწერლობა. ამისათვის თითოეული მცირე ნაწარმოებიც კი მეთოდოლოგიის და დიდიქტიკის საკითხთა შესახებ, დაკვირვებით და საქმის ცოდნით დაწერილი, სიამოვნებით უნდა მიღებულ იქნას ქართველის საზოგადოების მიერ.

კავკასიის მონაწილეობა სახელმწიფო სათათბიროში.

ქრისტეშობისთვის 31 მოხდა განსაკუთრებული რჩევის სხდომა გრაფის დ. მ. სოლსკის თავმჯდომარეობით კავკასიაში არჩევნების მოხდენის შესახებ.

ამ სხდომას დაესწრნენ კავკასიის წარმომადგენლები: გაზეთ „ივერიის“ რედაქტორად ნამყოფი, ცნობილი ქართველი მწერალი თავადი ი. გ. ქავკაძე, ე. გ. ვეიდენბაუმი, თავადი ნ. ვ. არგუთინსკი—დოღგორუკოვი, დაღესტნის თემის მემამულე კაზანალიზოვი, ფოთის ქალაქის თავი—ნიკოლაძე, ბათუმის ქალაქის თავის მოადგილე—ქურული. თავადი მელიქიშვილი სხდომას ვერ დაესწრო ავთიმყოფობის გამო.

სხდომას დაესწრნენ მინისტრთა საბჭოს ზოგიერთი წევრები პირველ მინისტრის გრაფის ვიტტეს მეთაურობით.

სხდომის გახსნის შემდეგ გრ. სოლსკიმ მიმართა კავკასიის დელეგატებს სიტყვით, რომელშიაც უჩვენა, რომ კავკასიის წარმომადგენელთა სახელმწიფო სათათბიროში მონაწილეობის მიღების შესახებ საკითხი ერთხმად იქმნა მიღებული; და აწ მხოლოდ ისლა დაგვრჩენია, რომ ვუჩვენოთ დრო არჩევნების მოხდენისა; ეს უკანასკნელი საკითხი კი იმის გამო აღიძრა, რომ კავკასიაში საქმეთა მდგომარეობა მეტად გამწვავდა, რამაც დაბადა ეჭვი ამ არჩევნების ახლავე მოხდენის შესახებ და გამოიწვია განძრახვა გადაიღოს არჩევნები იმ დრომდის, როდესაც კავკასია შედარებით უფრო დაწყნარდება. კავკასიის წარმომადგენლებმა ვადაქრით გამოაცხადეს წინააღმდეგობა (პროტესტი) საკითხის ასეთის დაყენებისათვის.

კავკასიის წარმომადგენელთა საერთო განცხადებით კავკასიის შესახებ თვით ასეთი საკითხის მხოლოდ აღძვრაც კი—სრულიად უსაფუძვლოა, რადგან კავკასიაში შიდა გუბერნიებზე მეტად არაა საქმე გამწვავებული,

შემდეგ კავკასიის წარმომადგენლები უჩვენებდნენ მას, რომ განსაკუთრებულ რჩევის მიერ დროს ჩვენება: „ქვეყნის დამშვიდებამდის“ თავის თავად ხელს უშლის კავკასიის მონაწილეობას სათათბიროში, რადგანაც საქმეთა აწინდელი მდგომარეობა არ გვაძლევს ნებას კავკასიის დამშვიდების შესახებ იმედი ვიქონიოთ; და თუ ეს დამშვიდება შესაძლოა, შეიძლება მოველოდეთ დამშვიდებას მხოლოდ სახელმწიფო სათათბიროს მეოხებით; ხოლო თუ კავკასიას არ მიეცა სათათბიროში მონაწილეობის მიღების ნება, მაშინ იქ საქმე დღევანდელზე მეტად უფრო გამწვავდება.

რაც შეეხება კავკასიაში არჩევნების მოხდენის დამატებითს კანონებს, წარმომადგენლები არ ეთანხმებიან ხელმწიფის ნაცვალს (ნამესტნიკს) უმთავრესად მიწის ცენზის საკითხში. გრაფი ვორონცოვი-დაშკოვი წინადადებას იძლევა მიწის გადასახადის ცენზი დაიყვანოს 30 მანეთამდის წლიურის გადასახადისა, —ხოლო კავკასიის წარმომადგენლები სთვლიან საჭიროდ, კავკასიის

განსაკუთრებულ ეკონომიურ პირობათა მიხედვით, დაიყვანონ მიწის გადასახადის ცენზი—15 მანეთამდის.

კავკასიის წარმომადგენელთა ჰაზრის მოსმენის შემდეგ, მათ გამოცხადდა, რომ მათი მისია გათავებულია, და სხდომა გაგრძელდა მათ დაუსწრებლად.

ჩვენ უკვე ვიცით, რომ განსაკუთრებულმა რჩევამ კანონი კავკასიაში არჩევნების შესახებ დაამტკიცა იმ ცვლილებით, რომელიც კავკასიის წარმომადგენლებმა უჩვენეს, და ცენზი შემცირებულია მიწის გადასახადის 15 მანეთამდის (გაზ. „Кавказ“—№ 7 1906 წ.).

შენიშვნები თბილისის ქართველ სამღვდლეობის 12 დეკემბრის კრების შესახებ.

ხსენებულ კრებას უნდა აერჩია დელეგატები სრულიად საქართველოს სამღვდლოების დელეგატთა კრებაში მონაწილეობის მისაღებად, მაგრამ როდესაც ამომრჩეველთა შემადგენლობაზე ჩამოვარდა სიტყვა, მღვდლებმა მთავრებითა და მედავითნეებითურთ ბერებს საარჩევნო ხმა არ მისცეს და მარტო თვითონ შეუდგნენ დელეგატების არჩევას. ვამტკიცებთ, რომ თეთრი სამღვდლოება ამ შემთხვევაში უსამართლოდ მოექცა ბერებს და შელახა ის თავისუფლება, რომელსაც თვითონ ეძიებს. შეიძლება სამღვდლოებას ქონდა რამე პატივსაღები მიზეზი, რომ ბერებს დელეგატების არჩევაში ხმა არ მისცა, მაგრამ არავის არავითარი ასეთი მიზეზი არ დაუსახელებია და ფაქტიურად ისე გამოდის, რომ თეთრ სამღვდლოებამ თითქოს ძალდატანებით წაართვა ბერებს ის უფლება, რომელიც უკანასკნელთ დღემდინ ეკუთვნოდა.

მაგრამ ტყუილად კი არ არის ნათქვამი, რასაც დასთესავ, იმასვე მოიმკიო. სამღვდლოებამ სულ რამოდენიმე წუთის შემდეგ მოიმკო, რაც კრების დასაწყისში დასთესა. როცა დელეგატების არჩევაზე მიდგა საქმე, თბილისის მთავარ-დიაკვნებმა და მედავითნეებმა გადაქრით განაცხადეს, რომ არც დელეგატების არჩევნებში მივიღებთ მონაწილეობას და კიდევაც დღესე გავიფიცებით, თუ მღვდლები ამ საათშივე არ დააკმაყოფილებენ ჩვენს მოთხოვნილებებსო,—და წარმოადგინეს ოცი თუ მეტი პუნქტი მოთხოვნილებათა, რომელთა შორის ჩვენი ყურადღება მიიქცია განსაკუთრებით ორმა პუნქტმა: ა) მედავითნეებს სამშო შემოსავლის ყოველ მანეთიდან ნაცვლად ხუთი შაურისა, რომელიც დღემდინ ეძლეოდათ, ამიერიდგან მიეცეს ორი აბაზი და ბ) გადაყვანილ იქმნან თბილისიდან ის მღვდლები, რომელთაც მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეების ადგილი უქირაავთ.

სამღვდლოებს 12 დეკემბრის კრებაზედ უსათუოდ და ყოველივე დაჯ-
 ბრკოლების მიუხედავად უნდა აერჩია დელეგატები, რა ფასშიაც უნდა დაჯ-
 დომოდა ეს არჩევნები, რადგანაც საქართველოს სხვა და სხვა მხრიდან დე-
 ლეგატები უკვე ჩამოსული იყვნენ და თბილისის დელეგატების არჩევას
 უცდიდნენ, შობის დღესასწაულები და რკინის გზის გაფიცვა ახლოვდებოდა
 და საჭირო იყო საქმის ყოველნაირად დაჩქარება, ხოლო ამავე დროს მთა-
 ვარ დიაკვნები და მედავითნეები დაქინებით გაიძახოდნენ, დაუყოვნებლივ
 დააკმაყოფილეთ ჩვენი მოთხოვნები, თორემ დელეგატების არჩევაში
 მონაწილეობას არ მივიღებთ და ამ საათიდან გავიფიცებითო. როცა მღვდლე-
 ბი შეეკითხნენ მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეთა ორგანიზაციის წევრებს,
 უსათუოდა ეს მოთხოვნები, თუ შეიძლება ზოგიერთი პუნქტები გამოაკლ-
 დესო, ორგანიზაციის თავმჯდომარემ განაცხადა: დააკმაყოფილეთ მოთხოვნი-
 ლებათა ეკონომიური მხარე და დანარჩენ პუნქტებზე ხელს ვიღებთო. ხან-
 გრძლივ კამათის შემდეგ გონებამ სძლია გრძნობას და საზოგადო საქმის მნიშვნე-
 ლობამ პირად ინტერესებს, ძღველებმა სავსებით დააკმაყოფილეს წამოყენე-
 ბულ მოთხოვნებათა ეკონომიური მხარე და ხელი მოაწერეს აქტს, რომ-
 ლის ძალით სამოა შემოსავლიდან უნდა მიეცეს დიაკვნის მანეთში ორი აბა-
 ზი, სადაც მხოლოდ მღვდელი და დიაკვანია, ხოლო დანარჩენ შემთხვევებში,
 როცა კრებული რამოდენიმე პირისაგან შესდგება, შემოსავალი უნდა გაიყოს
 შემდეგის სახით: მღვდელს სამი ნაწილი, მთავარ-დიაკვნს ორი და ნახე-
 ვარი და მედავითნეს ორი ნაწილი იმასდა მიხედვით, თუ ვის რა ადგილი
 უჭირავს სინოდალურ შტატით.

მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეების მოთხოვნებებში და მათ და-
 კმაყოფილებაში საგულისხმინოა რამდენიმე მხარე, რომელსაც მინდა მივა-
 ქციო მკითხველის ყურადღება.

ძნელად თუ ვინმე დაიჯერებდა, რომ არსებობს ისეთი მთავარ-დიაკვანი
 ან მედავითნე, რომელიც გაიფიცება იმ მიზნით, რომ რამდენიმე გროში
 მიუმატოს თავის შემოსავალს. მაგრამ, როგორც ჩვენის თვლით დავინახეთ,
 საკმარისი იყო, რომ ცოტა ნაკლები კეთილგონიერება გამოეჩინათ მღვდლე-
 ბსა, საკმარისი იყო ხუთიოდე წუთით მღვდლებსაგან პასუხის დაგვიანება
 — და მთავარ დიაკვნების მედავითნეებითურთ გაფიცვა ნამდვილი ფაქტი იქნე-
 ბოდა. სამწუხარო მოვლენაა! ეკლესიის მსახურთა გაფიცვა შეუნდობელი
 ზნეობითი დანაშაულია მრევლის წინაშე (არას ვიტყვით იურიდიულ მხარეზე).
 მრევლს არ უნდა და სასურველიცაა, რომ არ უნდოდეს ისეთი არც მღვდე-
 ლი, არც მთავარი და არც მედავითნე, რომელიც მხოლოდ ფულისათვის
 ემსახურება ეკლესიას. შორს ეკლესიისაგან, ანგარებავ! არის ისეთი სამ-
 რველოები, სადაც უკანასკნელ წლის განმავლობაში მღვდლები ულუკმაპუ-
 რონი სხედან, მაგრამ არავის მათგანს გაფიცვა ფიქრათაც არ მოსვლია და

ყოველ შემთხვევაში არაფერი გაფიცვის მსგავსი არა გაგვიგონია რა მძიმე და
ლისაგან.

თბილელ სამღვდელოებამ დააკმაყოფილა მთავარ-დიაკვნების და მედა-
ვიანეთა ეკონომიური მოთხოვნილება. ვიტყვი, რომ საზოგადოებისთვის
სრულებით ერთია, კრებულის რომელი წევრი რა ნაწილს მიიღებს საერთო
შემოსავლიდან. მაგრამ ვიკითხოთ: ქონდა თუ არა თბილელ სამღვდელო-
ებას უფლება, რომ მარტო თვითონ, სოფლელ სამღვდელოების დაუკითხა-
ვად, დაეკმაყოფილებინა მთავრების და დიაკვნების მოთხოვნილებანი? — არა
და არა. დღეს თბილისის სამღვდელოება ასე თუ ისე საქართველოს სამღვდე-
ლოების მოწინავე რაზმად ითვლება და მისი ჰაზრთა-დენა, მისი დადგენილება
ხშირად მთელ ქართველ სამღვდელოებისთვის საერთო ხდება. ასე მოხდა ამ
შემთხვევაშიაც. მთავარ-დიაკვნების და მედავიანეთა ორგანიზაციის თავმჯდო-
მარემ გახეთ „სხივის“ ერთ-ერთ ნომერში ისეთი კილოთი გამოაქვეყნა თბი-
ლელ სამღვდელოების დადგენილება, რომ თითქოს უკანასკნელი მთელ
სამღვდელოებას შეეხებოდეს. უტყველია, რომ სოფლელი მთავრები და დიაკვნე-
ბიც დღეს-ხვალ წარუდგენენ სამღვდელოებას ასეთსავე მოთხოვნილებებს და
პირველ საბუთად თბილელ სამღვდელოების დადგენილება ექნებათ. იფი-
ქრა თუ არა ამაზე თბილელმა სამღვდელოებამ? მან მარტოდ-მარტო გადა-
წყვიტა ისეთი საკითხი, რომელიც მთელ საქართველოს სამღვდელოებას შე-
ეხებოდა, და, მაშასადამე, გადააქარბა თავის უფლებას. მოგწონს, მკითხველო,
ასეთი თვითნებობა თბილელ სამღვდელოებისა? თქვენი არ ვიცი და მე კი
არა. თბილელ სამღვდელოებას შეიძლება სრული სახსარი ქონდეს შემოსა-
ვალის ნახევარიც კი მისცეს დიაკვნებსა, მაგრამ რატომ არ იფიქრა მან იმ
დაბეჩავებულ და გადატაკებულ სოფლელ სამღვდელოებაზე, რომელიც ძლივ-
სლა იბრუხებას სულსა? იმ სოფლელ ძღვედელმა, რომელსაც საშუალო განა-
თლება მიუღია და ხუთ-ექვს ძვილსა ზრდის სხვა და სხვა სასწავლებლებში,
თბილისელ სამღვდელოების მიზანძვით, მისცეს თუ არა მანეთში ორი აბაზი
იმ დიაკვნს, რომელსაც სასულიერო სასწავლებლის კარებიც არ უნახავს და
საკუთარ თავის მეტი არავინა ჰყავს შესანახი? ამავე დროს ჩვენ დარწმუნე-
ბული ვართ, რომ საეკლესიო კრებულის დაბალ წევრების მდგომარეობას
უსათუოდ ესაქიროება ასე თუ ისე გაუმჯობესობა, და ამიტომ სიმართლე
და კაცთოყვარება მოითხოვს, რომ სოფლის სამღვდელოებამ მიზანძვს და-
სავლეთ საქართველოს ზოგიერთ ოლქების სამღვდელოებას და კრებულის
უძეკროს წევრებს მისცეს საერთო შემოსავლის მესამედი, ე. ი. მანეთში 33 1/3
კაპ. ვამბობთ რა ამას, ჩვენ სრულებით არ ხელგმძღვანებლობთ უფროს-უმ-
ცროსობის იმ დაძველებულ პრინციპით, როცა, მაგალითად, ერთი ბევრს
იღებს მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი უფროსია, და მერე კი ათჯერ და ასჯერ
ნაკლებს იმიტომ, რომ იგი უმცროსია, თუმცა პირველზე მეტს შრომობს

საქმის სასარგებლოდ. არა, რა მხრივაც გინდა შეადარო ერთმანეთს მღვდელი და დიაკვანი — განათლებით, თუ შრომით, თუ პასუხის-მგებლობით, — არც ერთი მხრით და არც ერთ შემთხვევაში დიაკვანს შემოსავლის შესამედის მეტი აღარ და აღარ ერგება.

როგორც ზემოთ ვთქვი, მთავარ-დიაკვნებმა და მედავითნეებმა 12 დეკემბრის კრებაზედ სხვათა შორის მოითხოვეს, რომ მღვდლებს არ ეჭიროთ მთავრების და მედავითნეების ადგილები. სავსებით ვემხრობით ამ მოთხოვნილებას და ვამტკიცებთ, რომ იგი თავიდან ზოლომდინ სამართლიანია, მაგრამ მხოლოდ პრინციპიალურად. სამართლიანობა და ეკლესიის ინტერესები მოითხოვს, რომ მღვდელმა არ დაიჭიროს მთავარ-დიაკვნის და მედავითნის ადგილი და არც აგრეთვე მთავარ-დიაკვანმა მედავითნისა. მაგრამ, ჩვენის აზრით, ეს მოთხოვნილება მომავალს უნდა შეეხებოდეს და არა აწმყოს. მაგრამ მთავრებმა და მედავითნეებმა აქაც უშალატეს ზომიერებას და მოითხოვეს, რომ გადაყვანილ იქმნენ თბილისიდან ის მღვდლები, რომელთაც უჭირავთ მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეების ადგილები. დღეს თბილისში შემთხვევით, თუ გარემოებათა იძულებით, თუ მთავრობის გადაწყვეტილებით ხუთი მღვდელი მთავრის ადგილზეა და ექვსი მედავითნის ადგილზედ. ამ მღვდლების რა ბრაღია, რომ დროთა ვითარებამ და გარემოებათა დენამ ასე მოაგვარა მათი ბედი და არა სხვა ნაირად? შეიძლება მათთვის კიდევაც დამცირება იყოს, რომ მათ დიაკვნის და მთავრის ადგილი უჭირავთ და არა მღვდლისა, მაგრამ ეს ხომ იმისი საბუთი არ არის უფრო დამცირონ ისინი და ტყუილა-უბრალოდ, უმიზეზოთ გააძევეთ თბილისიდან? ან სად გადაიყვანონ? ისევ იქ ხომ არა, საიდგანაც გადმოიყვანეს? მაგრამ უფრო საგულისხმიერო აი რა არის: მთავარ-დიაკვნებმა და მედავითნეებმა მოითხოვეს, რომ გადაყვანილ იქნენ თბილისიდან ის მღვდლები, რომლებსაც მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეების ადგილები უჭირავთ. როცა მღვდლები შეეკითხნენ, რას იტყვით იმ მთავარ-დიაკვნებზე, რომელთაც თბილისში მედავითნეების ადგილები უჭირავთო, მთავარ-დიაკვნებმა უპასუხეს: მართალია ჩვენ ვართ, მაგრამ ჩვენს თავს ჩოხოსან დიაკვნებისაგან არ ვარჩევთ და ამიტომ ის მთავარ-დიაკვნები, რომელთაც მედავითნეების ადგილები უჭირავთ, ისევ ამ ადგილზედ უნდა დარჩნენ შესაფერის ადგილის გახსნამდინაო. სამართალიც ასეთი უნდა!

თბილისში თუ თერთმეტი მღვდელია მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეების ადგილზედ, სამაგიეროთ ჩვიდმეტი მთავარ-დიაკვანი მედავითნეს ადგილზეა. თუ მღვდლებმა უნდა დასცალონ მთავრების და მედავითნეების ადგილები, მაშ მთავრები რა მიზეზით და რა მიზნით უნდა დარჩნენ დიაკვნების ადგილებზედ? ვიმეორებთ, რომ აქ მოთხოვნილებას დიადი პრინციპიალური მნიშვნელობა აქვს. საჭიროა და სამართლიანი, რომ ამიერიდან

მღვდელი მთავრის ან დიაკვნის და მთავარი დიაკვნის ადგილზედ არ დაინიშნოს; მაგრამ ეს სრულებით არ შეეხება იმ პირთ, რომელთაც დღეს ამა თუ იმ მიზეზით დაბალი და მათ ხარისხის შეუფერებელი ადგილი უჭირავთ. მათი გადაყვან-გადმოყვანა შეიძლება მხოლოდ მათთან შეთანხმებით და არა უკეთეს ადგილების მაძიებელთა სურვილით.

თბილისის ქართველი სამღვდლოება მხოლოდ მცირე ნაწილია მთელ საქართველოს სამღვდლოებისა და პირველის დადგენილება, მეორესთვინ არც სავალდებულოა და არც სახელმძღვანელო. ამიტომ ვგონებთ, რომ საქართველოს დანარჩენ ქალაქების და დაბასოფლების სამღვდლოება უფრო გულდასმით, გონივრულად და წინ-დახედვით მიეგებება მთავარ-დიაკვნების და მედავითნეთა მოთხოვნილებებს.—

მწირო.

რედაქციისაზრან: ა) საეკლესიო კანონების თანახმად, ბერები მონასტრებში უნდა სცხოვრობდნენ და სასოფლო-სამრევლო საქმეებში არ უნდა ერეოდნენ. თუ ბერი ამ მოთხოვნილებას არ შეასრულებს, სჯობია ბერობაზე ხელი აიღოს. ბერობა—სოფლის უარ-ყოფაა, სოფლიდამ გასვლაა. ბერს არ შეუვინის თავის აღთქმის უარ-ყოფა და სამონასტრო კანონის მოთხოვნილებათა წინააღმდეგ მოქმედება;

ბ) მთავარ-დიაკონთა და მედავითნეთა აწინდელი მდგომარეობა სწორედ რომ სავალალოა; ავტორიც ამას არ უარ-ყოფს. ამის გამო აუცილებლად საჭიროა—გამორკვეულ იქმნას საკითხი მთავარ-დიაკვან-მედავითნეთა დეწესებულების და მათი უზრუნველ ყოფის შესახებ.

გ ა ნ ც ხ ა ლ ე ბ ა

„სნოზის ფურცელი“

1906 წელს

გამოვა იკავა პროგრამით,

სურათებიანი დამატებით.

ყოველ დღე, გარდა ორშაბათისა და დიდ უქმეების შემდეგ.

დაახლოვებით თებერვლის გასულს ან მარტში გაზეთის ფორმატი **ბადიღე. ბული** იქნება. ამისათვის გერმანიიდან დაბარებულია განსაკუთრებული მსწრაფლ-მბეჭდავი მანქანა და ქალაღლი. ქალაღლი უკვე მოვიღა, ხოლო მანქანა გზაშია.

ფ ა ს ი გ ა ზ ე თ ი ს ა :

კავკასიაში და რუსეთის ყველა ქალაქებში გაგზავნით ერთის წლით. 6 მან.

სახღვარ-გარედ გაგზავნით

ერთის წლით 11 მან.

ერთის თვით 50 კაპ.

ერთის თვით 1 მან.

გაზეთის ხელის მომწოდებელთა გაგზავნებათ სურათებიანი დამატება

დამატებაში, გარდა უცხოეთის და რუსეთის ცხოვრებიდან აღებულ სურათებისა, მოთავეებული იქნება სურათები ადგილობრივ ცხოვრებიდანაც. დამატებაში მონაწილეობას მიიღებენ, გარდა მუღმივ თანამშრომლისა მხატვარი ოსკარ შმერლინგისა და გოგიაშვილისა, მხატვრები გრინვესკი, ბერიძე და როტტერი.

„ცნობის ფურცლის“ წლიურ ხელისმომწერთ ერთის მანეთის დამატებით კაპეგზავნებათ იუმორისტული ჟურნალი „ნაპერწყალი“.

ადრახნი: Тифлисъ, редакция „Цнобисъ Цурцели“.

„ნაპერწყალი“

ს ა მ ხ უ ნ ჯ ო კ ა რ ი კ ა ტ უ რ ა ბ ი ა ნ ი შ უ რ ნ ა ლ ი

გამოვა კვირაში ერთხელ, კვირაობით, 4—8 გვერდი. კარრიკატურები დაიბეჭდება **ფიჭაღლის წამლებით**. ჟურნალში გარდა მუღმივ თანამშრომლისა მხატვარ ოსკარ შმერლინგისა, თანამშრომლებად მოწვეულნი არიან და მიიღებენ მონაწილეობას მხატვრები—გრინვესკი და როტტერი.

ფასი ჟურნალისა წელიწადში 4 მან., თვეში 40 კაპ., ცალკე ნომერი 8 კაპ.

„ცნობის ფურცლის“ მხოლოდ წლიურ ხელის მომწერთ „ნაპერწყალი“ გაეგზავნებათ ერთის მანეთის დამატებით, ე. ი. გაზეთის ხელის მომწერი წლიურ ექვსი მანეთის მაგივრად შვიდ მანეთს გადაიხდიან.

„ნაპერწყალის“ წლიურ ხელის მომწერთ 3 მან. დამატებით კაპეგზავნებათ კაზეთა „ცნობის ფურცლები“.

რედაქციის კანტორის ადრესი: ვანქის დიდი ქუჩა, ქართ. ამხ. საღგომში.

ფოსტის ადრახნი: Тифлисъ, Редакция „Наперцвали“.

რედაქტორ-გამომცემელი აღ. ჯაბაღარი.

ОТКРЫТА ПОДПИСКА НА 1906 ГОДЪ

НА ГАЗЕТУ

„КАВКАЗЪ“

ПОДЪ РЕДАКЦІЕЙ

П. А. ОПОЧИННА

ПОДПИСНАЯ ЦѢНА:

Для городскихъ подписчиковъ. На 12 мѣсяцевъ 7 руб., на 11 мѣс. 6 р. 50 к., на 10 мѣс. 6 р., на 9 мѣс. 5 р. 50 к., на 8 мѣс. 5 р., на 7 мѣс. 4 р. 50 к., на 6 мѣс. 4 р., на 5 мѣс. 3 р. 50 к., на 4 мѣс. 3 р., на 3 мѣс. 2 р. 25 к., на 2 мѣс. 1 р. 50 к., на 1 мѣс. 75 к.,

Для иногородныхъ подписчиковъ. На 12 мѣсяцевъ 8 р. 50 к., на 11 мѣс. 8 р., на 10 мѣс. 7 р. 50 к., на 9 мѣс. 7 р., на 8 мѣс. 6 р. 50 к., на 7 мѣс. 6 р., на 6 мѣс. 5 р. 50 к., на 5 мѣс. 5 р., на 4 мѣс. 4 р., на 3 мѣс. 3 р., на 2 мѣс. 2 р., на 1 мѣс. 1 р.,

Допускается разсрочка для годовыхъ подписчиковъ.

Для городскихъ. 1-й взносъ при подпискѣ 2 р., 2-й къ 1-му мар-
та 2 р., 3-й къ 1-му мая 2 р., 4-й къ 1-му июля 1 р.,

Для иногородныхъ. 1-й взносъ при подпискѣ 2 р., 2-й къ 1-му
марта 2 р., 3-й къ 1-му мая 2 р., 4-й къ 1-му июля 1 р. 50 к., 5-й
къ 1-му сентября 1 р.,

ПОДПИСКА И ОБЪЯВЛЕНІЯ ПРИНИМАЮТСЯ въ конторѣ
газеты „Кавказъ“ (Эриванская площадь, домъ Харазовой, телефонъ
№ 182).

Лица и учрежденія, находящіеся внѣ г. Тифлиса, плату за под-
писку и объявленія благоволятъ присылать въ контору газеты „Кав-
казъ“ полностью, безъ вычета за пересылку и съ точнымъ указаніемъ,
на какой предметъ (за подписку или объявленія) посланы деньги.

Правительственные мѣста и должностныя лица, находящіеся въ
Тифлисѣ деньги за газету „Кавказъ“ и за объявленія въ ней имѣютъ
направлять непосредственно въ контору газеты „Кавказъ“.